

OSMANLI TARİHİNDE GİZLİ KALMIŞ VEYA ŞÜPHE İLE ÖRTÜLÜ BAZI OLAYLAR VE BU HUSUSA DAİR VESİKALAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Bu nedenle bir kaç söz:

Devletin nüfuz ve kudretine, Pâdişahın otoritesinin derecesine yine hükümdarın ahlâk ve karakterine, devleti idare eden vezir-i âzâmın (sadr-ı âzâmın) zekâ ve kiyasetine ve pâdişahın mukarrib ve musahiplerinin tesir ve oyunlarına göre birçok dikkate şayan mühim hâdiselerin değişik şekilde tarihe aksettirildiği belgelerin incelenmelerinde meydana çıkmaktadır.

İşte bu sebeple vak'a-nüvis tarihlerinde gördüğümüz belgelerin siyasî kısım hariç bir kısmının hakikate uymadığı ve hattâ bir kısım ferman-ı hümayunların olaya aykırı bulunduğu görülmektedir.

Bilindiği gibi Osmanlı idaresinde ferman pâdişahın mührünü (tuğrasını) havi emri demektir; fakat bu emir cereyan eden şekline göre Divan-ı Hümayundan yazılan ve nişancı tarafından tuğralanan sadr-ı âzâmın bilgisi ile yazılmış yazıdır. Bu yazı, olayın şekline ve muhatabının şahsiyetine gerek sadr-ı âzam, gerek sarayda pâdişahın mukarriblerinin telkin ve tesirlerine ve nihayet pâdişahın bunlardan birini kabul edip etmemesine bağlıdır. Sadr-ı âzam çok kuvvetli, otoriter ise pâdişah ona itimaden Divan-ı Hümayundan yazılan fermanı kabul eder, eğer hükümdarın çevresindeki en nüfuzlu ve sevimli olanlar – meselâ silâhdar, çuhadar, musahip gibi – tesiri altında ise onun telkini üzere ferman yazılırdı. Bu hususa ait vesikalar çoktur. Bilhassa pâdişah bizzat alâkadar olmayıp Divan-ı Hümayundan gelen fermanı kabul eden fermanlar görülür. Pâdişah her hangi bir mesele hakkında olayı takip etmekte ise, onun vereceği emirle ferman yazılır.

Cereyan eden olaylardan hakikate en yakın, itimada şâyân olan pâdişaha takdim edilen mesele hakkında hükümdarın gerek beyaz üzerine doğrudan doğruya yazdığı veyahut hükümetten gelen muamele üzerine derkenar olarak mütalâasını havi *hatt-ı hümayun* denilen

kendi el yazısıdır. Bu şekil, herhangi bir tesirle yanlış olsa da az hatalıdır.

Ben bu yazımda gördüğüm bazı olaylardan bahsetmekle beraber bazı olayların da ne gibi tedbir ve düşüncelerle hal yoluna gidildiğini göstermek istedim. Osmanlı tarihini tetkik edenlerin yazdıkları devrin halet-i ruhiyesini bilerek yürümelere isabetli olduğunu, bunun için bir az da hâdiselerin evveliyatına kadar gitmelerini tavsiye edeceğim.

Muhtelif olayların bazılarını aşağıya sıralıyorum. Çeşitli olan bu tarihî maceralar hem meraklıdır, hem de ibretlidir. Muazzam İmparatorlukta üstü örtülü geçen vak'alar doğru, yalan, iftira, kıskançlık, ahlâksızlık, menfaat, şereflik, şerefsizlik, ihtiras ve buna benzer hâdiselerin ibret âyinesinden görünüşüdür.

Çandarlı-zâde Halil Paşa'nın Katlinin Nedeni

Osmanlı devletinin kuruluşunda baş rolü oynayan bu devletin idarî, malî, askerî, teşkilâtını kuran ve bilfiil tatbik eden Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ve ondan sonra oğulları Ali, İbrahim ve Halil Paşa'ların vezir-i âzam olarak seksen sene tam bir hâkimiyet ile büyüyen devletin başkanlığında bulunmaları yeni yetişmekte olan esirlikten veya devşirmeden gelen gayr-ı Türklerin husumetini çekmiş ise de Çandarlıların kuvvetli otoritelerine ve muhitlerine karşı ses çıkaramadıklarından münasip bir zaman ve fırsat beklemekte idiler.

Osmanlı tarihi olaylarında görüldüğü üzere Sultan İkinci Murad zamanında akıncı kuvvetlerinin Transilvanya'da iki defa mağlûp olmaları (1442 M.) ve taarruza geçen Haçlı ordusunun ilerleyerek Balkanlara kadar gelmeleri ve 1444'deki *Seğedin* muahdesiyle yapılan muvakkat sulhu müteakip Sultan İkinci Murad durumdan müteessir olarak oğlu Mehmed'i yerine hükümdar yapıp Vezir-i âzamı bulunan Çandarlı Zâde Halil Paşa'yı yine vezir-i âzamlıkta bırakıp saltanattan çekmişti.

Sultan Murad gibi tecrübeli bir hükümdarın Pâdişahlıktan çekilerek henüz on üç yaşında bulunan oğlunu hükümdar yapması, Haçlıların ümitlerini arttırmış ve imzaladıkları muahdeyi yırtıp tekrar taarruza başlamışlardı.

Vezir-i âzam Halil Paşa maiyetinin tesiriyle *Seğedin* sulhünü müteakip dahilen lüzumsuz ve tehlikeli hareketlere kalkan çocuk

hükümdar, tekrar harekete geçen Haçlı ordusuna karşı Vezir-i âzam ve devlet erkânının tavsiyeleriyle babası Sultan Murad'ı ordusunun başına davet etmişti. Yapılan daveti kabul eden Sultan Murad derhal gelerek kumandayı ele alıp *Varna Muharebesini* kazanarak (10 Kasım 1444) Edirne'ye dönmüştü.

Sultan Murad *Manisa*'ya gitmeyerek *Edirne*'de bir müddet kalıp ve Vezir-i âzam Halil Paşa ve diğer kumandanların ricalarıyla düşmanın tekrar hücumu tehlikesinin bertaraf olmasıyla oğluyla müşterek olarak bir seneden az bir zaman sonra sükûnetin temin edilmesi nedeniyle saltanattan çekilerek *Manisa*'ya gitmiştir (1445 Aralık).

Genç Pâdişahın etrafındaki Vezir-i âzam Çandarlı-zade Halil Paşa'ya rakip olan Zağanos Paşa ve taraftarlarının Sultan Mehmed'i fütuhata teşvik etmekte oldukları ve Tuna'nın üzerinde intikam almak için fırsat bekleyen Jan Hunyad'ın tehdidini gören Halil Paşa, çocuk hükümdarı ikaz ederek ihtiyatlı hareket edilmesini ileri sürüyordu. Bu yüzden Sırp Despotu ve Candar hükümdarı memleketlerine yapılan taarruzlardan dolayı Sultan Murad'a vaki' halî yazarak şikâyet ettiklerinden, Sultan Murad oğluna bu halden vazgeçmesini kat'i olarak bildirmişti (1446).

Bu sırada *Edirne*'de bir büyük yangın çıkmış ve bunu takiben Yeniçeriler *Edirne* haricinde *Ada*'da bir tepede toplanarak isyan etmişler ve Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa'nın konağını yağma edip kendisini öldürmek istemişlerse de saraya Sultan Mehmed'in yanına kaçarak kurtulmuştu. Para ayarının düşüklüğünden dolayı vukua geldiği söylenen bu isyan Yeniçerilerin yevmiyesine yarımşar akçe zam yapılarak bastırılmış ise de Vezir-i âzam Halil Paşa ile diğer devlet erkânından İshak Paşa, Saruca Paşa, Yeniçeri Ağası Kurtcu Togan ve Anadolu Beğlerbeğisi Özgür Oğlu İsa Bey aralarında görüşülerek Sultan Murad'ın tekrar hükümdarlığa getirilmesine karar vermişler ve kendisini davet edip getirmek üzere Saruca Paşa'yı *Manisa*'ya göndermişlerdir.

Bu tertip ile *Edirne*'ye getirilen Sultan Murad tekrar hükümdar olup hal' edilen Sultan Mehmed *Manisa*'ya yollanmış ve babasının 855 H.; 1451 M. de ölümü üzerine üçünü defa pâdişah olmuştur.

İşte İstanbul fethini müteakip, Vezir-i âzam Çandarlı-zade Halil Paşa'nın İstanbul fethine mani' oldu propagandasıyla

Sultan Mehmed'in lalası devşirme Rum asıllı Zağanos Paşa ve taraftarlarının yaptıkları çirkin propagandanın içyüzü, İkinci Sultan Mehmed'i devletin tehlikeli durumu icabı iki defa hükümdarlıktan indirüp babasını getirmeğe mecbur oluşu ve devşirmelerin devlet idaresini ele almak istemeleri neticesidir.

Bütün gayreti ile Çandarlı-zade'nin yerine geçmek isteyen Zağanos Paşa, hırsla beklediği emeline nâil olamayarak Halil Paşa'dan sonra vezir-i âzamlığa Türk asıllı İbrahim Oğlu İshak Paşa getirilmiş, kısa bir müddet sonra gözden düşen Zağanos Paşa Pâdişahın yanından uzaklaştırılmıştır.

Çandarlı-zade Halil Paşa'nın vefatıyla Osmanlı devletinde vezir-i âzamlık devamı Türklere alınarak gayr-ı Türklere verilmiş ve onaltı ve onyedinci asırlarda vezir-i âzamlığa ırken Türk, Rum, Boşnak, Hırvat, Ermeni, Abaza, Gürcü, Çerkez, Arnavut, İtalyan, Slav soyundan gelen ümmet-i Osmaniye sadr-ı âzam olmuşlardır.

Mahmud Paşa

Osmanlı Vezir-i âzamları arasında ilim ve fazileti, iyi idaresi, dürüst ahlâkıyla büyük mevki' işgal etmiş olan Mahmud Paşa ırken Rum devşirmesi olup Fatih Sultan Mehmed zamanında iki defa vezir-i âzam olmuş, aşağıda görüleceği üzere ailesine yapılan tecavüzî bir muamelenin kurbanı olmuştur.

Tarihen bilindiği gibi Mahmud Paşa Fatih zamanında vezir-i âzam bulunurken *Otluk Beli* seferinden dönen Fatih Sultan Mehmed, mağlûp olan Uzun Hasan'ı takibe mâni' olduğu için Mahmud Paşa'yı azlederek Gedik Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam yapmış ve Mahmud Paşa'yı vakıflarının bulunduğu *Edirne* civarındaki Uzunca Ova *Hasköy'e* göndermişti (878 H., 1473 M.)

Mahmud Paşa'nın bu mazuliyet zamanında ve 1474 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'in Karaman Valisi olan oğlu Sultan Mustafa'nın ölümü sebebiyle Mahmud Paşa, Pâdişaha başsağlığı için *İstanbul'a* gitmiştir. Aralarında geçen bir maceradan ötürü Mahmud Paşa şehzâdenin ölümünde ve vezir-i âzam iken bazı hareketlerinden dolayı itham olunarak katlolunmuştur.

Sabık Vezir-i âzam Mahmud Paşa'yı mes'ul tutan kusurlar dört olarak gösterilmiştir:

1 - Eflak voyvodasını serbest bırakması, 2 - Dulkadir-oğlu Şehsuvar Bey'i geri göndermesi, 3 - Uzun Hasan'ın takibine mani' olması, 4 - Şehzâde Mustafa ile aralarında bürudet bulunması.

Şimdi olayları gözden geçirerek Mahmud Paşa'nın ölümünün sebebini göstereyim:

Onbeşinci asırdaki Âşık Paşa-zâde ve Neşri ve Behiştî tarihleriyle İbn-i Kemal'in Osmanlı Tarihi Şehzâde Mustafa ile Mahmud Paşa'nın birbirlerine hasım olduklarını ve söylüyorlar Aralarındaki macerayı bildikleri halde olayın iç yüzünü göstermiyorlar.

Onaltıncı asrın ikinci yarısında Müverrih Âlî, aradaki esrarı bir dereceye kadar çözmektedir. Âlî, Mahmud Paşa'nın terceme-i hâlinde:

“Hikmet Hüdanımdır, Şehzâde Mustafa ile mabeyinlerinde bir vahşet hâdis oldu. Ol hâdisе dahi müşir-i müşârün-ileyhin (Mahmud Paşa'nın) haremine müteallik bir gayrı vaki' töhmet bâis oldu. Pes ol muhalefet aralarında ziyadesiyle meydanda iken Şehzâde ansızın vefat etti. Bazı müsitler, Mahmut Paşa zarafetle zehir verdi dediler¹ ve Şehzâde ile Mahmud Paşa arasındaki münafetin Şehzâdenin Mahmud Paşa'nın zevcesine tecavüzden ileri geldiğini işaret ettiler.

Merhum İsmail Hâmi Danişmend, bu kayıtlardan istidlâl ederek Osmanlı Tarihi Kronolojisi adlı eserinde (c 1, s. 330) yakışıklı bir şehzâde olan Mustafa'nın Mahmud Paşa'nın karısını baştan çıkartması aralarının açılmasına ve bundan dolayı Mahmud Paşa'nın Şehzâdeyi zehirletmesine sebep olmuştur, demektedir.

Şair Meâlî *Hünkârname* isimli Farsca manzum eserinde² Şehzâde Mustafa ile Mahmud Paşa'nın aralarının iyi olmayıp Şehzâde Mustafa öldükten sonra Mahmud Paşa'nın yaşayacağından dolayı elem duyduğunu ve babasının Mahmud Paşa'dan bütün dünya nimetlerini selb etmesini babasından en son dileği olduğunu, uğradığı felâketi Mahmud Paşa'dan sormasını onun kendisine düşman olmasından ötürü bu fenalığı (zehirlenmesini) yaptığını babasına arzemesini lalasına vasiyet etmiştir³.

¹ Âlî (Küh'ül-ahbar) basılmamış birinci cilt.

² Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine Kitapları) No. 1417.

³ Hünkârname varak 170.

İşte tarihlerin bu kayıtlarını elde ettiğimiz bir vesika da daha etraflı olarak te'yid etmektedir.

Topkapı Sarayındaki vesikaları tetkik ederken Mahmud Paşa'nın ilk zevcesinden olan yetişkin iki kızının Sultan İkinci Bayezid'in hükümdar olmasını müteakip (886 H. - 1481 M.) Pâdişaha takdim ettikleri dava arızasında Mahmud Paşa'nın Şehzâde Mustafa ile münasebeti ikinci zevcesiyle birinci zevcesinin kızları arasındaki vakıf ve mülk davasında⁴ Mahmud Paşa'nın kızları babalarının kapdan-ı derya iken *Ağrıboz* seferinde bulunduğu sırada (874 H. - 1470 M.) ikinci zevcesinin Sultan Mustafa'nın valdesinin evine gidip bir gece orada kaldıktan sonra tekrar kendi evine döndüğünü ve babalarının seferden dönüşte bu çirkin olayı duyması üzerine kadını *talâk-ı selâse* ile boşadığını ve o tarihte defterdar bulunan zatın hemşiresi olan bu ikinci zevce, defterdar olan biraderinin tesiriyle Mahmud Paşa tazyik olunarak kadını tekrar alması için Pâdişahın Mahmud Paşa'ya emir verdiğini, o da korkusundan kadını almağa mecbur olmuş ise de, kat'iyyen yanına getirtmeyerek Edirne'de oturduğunu zikretmişlerdir⁵.

Gözden geçirdiğimiz kayıtlardan Şehzâde Mustafa'nın zevcesine tecavüzün intikamını almak üzere Mahmut Paşa'nın şehzâdeyi zamanla tesir yapan bir zehirle zehirlettiği anlaşılıyor.

Mahmud Paşa'nın Kapdan-ı derya olup *Ağrıboz* seferi yapması 1470 tarihindedir. Şehzâde Mustafa ise bu tarihten dört sene sonra vefat etmiş olduğuna göre iki taraf arasındaki husumet ve münaferet ve zehirlenerek ölüm bu müddet içinde olmuştur.

* * *

Şehzâde Mustafa'nın vefatı üzerine Mahmud Paşa mazulen ikamet etmekte olduğu *Hasköy*'den taziyet için *İstanbul*'a gelmek istemiş ise de, hocası Kürd Hafız çağrılmadıkça gitmesini muvafık görmemiş, Mahmud Paşa, durum icabı gitmeği muvafık görerek *İstanbul*'a gelmiş, saray kapısında eski kölelerinden Fatin Ağa kendisine Kürd Hafız'ın söylediği gibi gelişini doğru bulmadığını bildirmiştir.

Pâdişah'ın huzuruna çıkmış, Mustafa öldiyse memleket hizmetinde ben varım demiş. Bunun üzerine Sultan Mehmed, Mustafa'

⁴ Topkapı Sarayı Arşivi No. 10161 C. zarf.

⁵ Belleten sayı 112, sene 1964.

nın düşmanın hayatta kalması mümkün değildir, diyerek mukabele etmiş ve hapsini emreylemiş. Mahmud Paşa hapisaneden Padişah'a bir arıza takdim ederek ya affet, ya öldür demiş. Sultan Mehmed kendisini çağırılmış. Mahmud Paşa, Padişah'a kendisinin hizmetlerini saymış senin isminin yanında halk arasında benim adım da zikrediliyor, eğer günahım büyükse mertçe öldür, değilse beni serbest bırak demiş. Sultan Mehmed buna karşı, geçmiş zamanlara ait hatalarını saymıştır. Mahmud Paşa, elli gün hapisten sonra 3 Rebiül-evvel 879 ve 18 Temmuz 1471'de maktulen vefat etmiştir⁶.

Makbul İbrahim Paşa

Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere Kanunî Sultan Süleyman'ın Sancak Beyi iken yaşıt arkadaşı ve hükümdar olduktan sonra vezir-i âzamı olan *Pargalı* Rum asıllı İbrahim Paşa hakkında Padişah'ın fevkalâde teveccüh ve itimadına mebni gösterdiği yüksek kabiliyet üzerine devlet idaresinde tek merci' olmuştur. Bu kadar geniş salâhiyeti, icraatındaki üstün başarıları ile temin eylediğinden bu muvaffakiyetlerini takdiren Padişah'ın verdiği 935 H., 1529 M. tarihli beratla⁷ *Serasker-i Sultan* unvaniyle yâd edilir olmuş⁸ ve Osmanlı İmparatorluğunun tek mil idaresi kendisine bırakılmıştır⁹.

Serasker sultan beratında Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın yaptığı ve yapacağı işler padişahın emri demek olduğu bütün vazifeli-lerin azil ve tayinleri padişahla beraber seferde bulunsa bile seraskerlik sebebiyle bütün harekâtında serbest olup padişah tarafından da müdahale edilmeyecekti. Beylerbeyi, timar ve zeâmet tayinleri, tevcihat yaparak bunlar padişah tarafından yapılmış gibi kabul olunacaktı.

⁶ Meâlî Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitapları No. 1417 hulâsa İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi c. 1, sayı 1, Eylül 1949.

⁷ Feridun Bey Münşeâtı 1264 tab'ı, c 1, s. 480.

⁸ Şeyhülislâm İbn-i Kemal, İbrahim Paşa'ya yazdığı bir mektubda kendisine (Paşa Sultan) diye hitap etmektedir.

⁹ Sultan Ahmed'de sonradan kendi adıyla yâd edilen İbrahim Paşa Sarayı Padişah tarafından şahsına temlik edilerek orada evlendirilmesinden dolayı yanlış olarak kendisine damatlık atfedilen İbrahim Paşa Türk hanımlarından Muhsine Hanım ile evlenmiş ve Mehmed adında bir de oğlu olmuştur. İbrahim Paşa'nın zevcesi adına *Kumkapı*'daki camii vardır. Ve camiın olduğu mahal bugün de *Muhsine Hanım Mahallesi* diye malûmdur.

Emrine aykırı hareket edenler kim olursa olsun padişaha arz etmeden cezalandırılacaktı.

Beratin hulâsası Serasker-i Sultan olan İbrahim Paşa tûgrasız bir hükümdardan başka değildir. Bu değerli vezir-i âzâmın on iki sene sekiz ay süren devlet idaresi zamanında Macaristan, İran fütuhâtı ve denizde üstün başarıları vukua gelmiş, Osmanlı Devleti kudret ve azametinin zirvesine vasil olmuş, Osmanlı Devletinin kanunlarının tedvin ve teksiri bunun vezir-i âzamlığı zamanında olduğundan Sultan Süleyman (Kanunî) unvanını almıştır.

Efendisi ile aynı yaşta olduğunu başta söylediğim İbrahim Paşa pâdişahın da iştirakiyle beraber bulunduğu *Irakayn* seferinden sonra davet olunarak 942 Ramazan ve 1536 Martında boğulmak suretiyle vefat etmiştir.

Muvaffakiyetli olarak seferden dönen Vezir-i âzam ve Serasker-i Sultan'ın ölümünün fevkalâde bir sebebi olacaktır. Bu hususta zâhirde öyle bir hal görülmemektedir.

İbrahim Paşa serasker olarak pâdişahdan evvel *Irakayn* seferine giderken (940 H. – 1533 M.) maiyyetinde pâdişahın emriyle sefer kethüdası tayin edilen Başdefterdar İskender Çelebi de vardı. Bu İskender Çelebi Osmanlı Divanında bilgisi, zenginliği ve terbiye edip yetiştirdiği köleleriyle devlete adam yetiştirdiğinden dolayı çok sevilip sayılırdı: Bu sebeple Sultan Süleyman, İskender Çelebi'yi severdi¹⁰.

İbrahim Paşa hareketinden evvel pâdişaha veda' ettiği sırada Sultan Süleyman kendisine Ordu Kethüdası olan İskender Çelebi'nin tavsiyelerine riayet eylesini söylemişti. Bu tavsiyeye riayet sözü herşeye kadir olan Serasker Sultan'a ağır gelmiş olabilirdi.

Vezir-i âzam Paşa Sultan'm¹¹ sefer esnasında bazı taşkın hareketleri vukua geldiğinden iptidaları baba, oğul gibi birbirlerini

¹⁰ İskender Çelebi'nin ölümünden sonra muhalledatından cariyelerden gayri altı bin iki yüz kölesi bulunmuştu. Kölelerini okutub yetiştirir, meslek sahibi edip devlet hizmetine verirdi. Kölelerinden yedi vezir ve birçok beylerbeyi ve devlet adamı yetişmiştir. İskender Çelebi'nin kölelerinden olan Vezir-i âzam Ahmed Paşa der imiş ki halen Divan-ı Hümayunda yedi veziriz, cümlemizin malı İskender Çelebi merhumun iktidarına yetişmez.

¹¹ Meri'üt-tevarih (Şamdanî Zade) 1143 senesi vekayiinde Kabakulak İbrahim Paşa'nın *Ağrıboz*'da ümera Kapudanlarından Şamlı Zade'ye azlinin sebebinin hikâye etmiş tarih sahibi ondan nakletmiştir.

seven bunların araları bozulmuş İskender Çelebi, vezir-i âzâmın bazı hallerini hoş görmeyerek ikaz ve tenkid etmekten çekinmemiştir.

Bu sırada Pâdişah da seferde bulunduğu halde İskender Çelebi'ye karşı husumetini yenemeyen İbrahim Paşa Tebriz'den hareketinden sonra İskender Çelebi'yi evvelâ azledip malını musadere ve Bağdad'a geldikten sonra da astırmıştır. Sultan Süleyman orduda beraber bulunduğu halde Serasker-i Sultan unvanıyla bütün salâhiyetlerini verdiği için kendi tavsiyekerdesi olan İskender Çelebi'yi kurtaramamıştı.

İbrahim Paşa astırmış olduğu İskender Çelebi'nin muhalefatı hakkında Bağdad Kadısına gönderdiği evahir-i Ramazan 941 tarihli (1535 Nisan başı) pençeli fermamı şöyledir:

- 1 - *İzzet me'ab efendi hazretleri kâmiyab*
- 2 - *Tuhaf-ı tahiyyat-ı safiyat-ı anber bâr ve tarz-ı teslimat-ı vafiyat-ı abher târ iblâğından sonra inha olunan oldur ki*
- 3 - *Bundan akdem hazane-i âmirem defterdarı olan siyaset olunan İskender'in hususu için*
- 4 - *Dergâh-ı muallâm çavuşlarından Çavuş Ferruh ile mufassal hüküm gönderilüp lâkin ol hüküm-i şerifde mukayyed olan*
- 5 - *hususlardan gayrı mezbur çavuşa bazı husus dahi ismarlanmıştır. Gerektir ki*
- 6 - *varup mezkûr çavuş takrir eylediği hususlar ile amel eyliyesiz.*
- 7 - *Tahriren fi evahiri Ramazan'l-mübarek sene ihda ve erbain ve tis'a mie*

Tarihin işaretine göre Sultan Süleyman, İskender Çelebi'nin ölümünden müteessir olmuşsa da, Serasker Paşa Sultanın geniş salâhiyetine karşı ses çıkaramamıştır. Hattâ rivayete göre İskender Çelebi asıldığı gece Pâdişahın rü'yasına girip, "beni haksız yere neden öldürttün" diye üzerine hücum ederek korkutmuş. İbrahim Paşa'ya mütalâasından faydalanmasını tevsiye ettiği İskender Çelebi'nin ölümünden müteessiren İstanbul'a dönen Sultan Süleyman, İbrahim Paşa aleyhdarlarının da körüklemesiyle gece saraydaki dairesinde boğdurmuştur.

Sadr-ı Âzam Kabakulak İbrahim Paşa Nasıl Azledildi ?

İran'la yapılan savaşın başarısızlığa dönmesi, elde edilen yerlerin geri alınmakta olması nedeniyle *İstanbul*'da vukua gelen *Patrona isyam* üzerine Sultan Üçüncü Ahmed saltanattan çekilmeğe mecbur olmuş (1143 H. - 1730 M.), yerine Osmanlı hânedanının yaşça büyüğü olan İkinci Mustafa'nın oğlu Birinci Mahmud hükümdar olmuştur. Patrona Halil ve arkadaşlarının edepsizlikleri devam ettiğinden, asayişsizlik önlenemediğinden yeni hükümet durumu düzeltmek için çare arıyordu.

Böyle tehlikeli zamanlarda iş başaracak tedbirli bir ele ihtiyaç olduğundan Köprülü Zâde Şehit Fazıl Mustafa Paşa ve oğlu Numan Paşa'nın hizmetlerinde yetişmiş olan Kabakulak İbrahim Ağa hatıra geldi.

İbrahim Ağa, Köprülü-zâde Numan Paşa'nın kethüdalığında bulunarak Nemçe (Avusturya)lilerin *Bosna*'ya taarruzunda büyük hizmeti görülmüştü. İbrahim Ağa daha sonra Esbak Sadr-ı âzam *Mısır* Valisi Tevkiî Mehmed Paşa'nın kethüdası iken valilere tahakküme kalkan *Mısır* Kölemen âsilerini şiddetle te'dib etmekle şöhret bulmuştu.

Mısır'dan *Cidde* Valiliğine naklolunan Tevkiî Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Kabakulak İbrahim Ağa *İstanbul*'a gelmiş olup Patrona isyanında *İstanbul*'da bulunmakta idi. İbrahim Ağa'nın *Mısır*'daki başarısı Dâr-üs-saâde Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından Sultan Mahmud'a söylenerek Patrona işinin temizlenmesinde kendisinden istifade edilmesi mümkün olacağı bildirildiğinden Pâdişah İbrahim Ağa'nın sarayla temasını temin için onu kapucular kethüdası tayin etti.

İbrahim Ağa vazifesinin ne olduğunu anladıktan sonra tarihte görüldüğü üzere gizlice hazırlık yaparak neticede *İran* meselesini müzakere için sarayda yapılan davete girmiş olan Patrona Halil ve arkadaşı Musli Beşe ve ileri gelen zorbalar tepelenmiş ve saray dışında bekleyen diğer zorbaların da hesabı görülmüştür.

Patrona işinin hallinden sonra hizmeti takdir edilen Kabakulak İbrahim Ağa vezirlikle *Haleb* Valiliğine tayin olunarak arkasından yirmi beş gün sonra Sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (13 Receb 1143 ve 22 Ocak 1731).

Kabakulak İbrahim Paşa, bilgili, kalem sahibi, toksözlü, açık konuşan hükümet başkanı olduğundan işlerine saraydan kimsenin müdahale etmemesini isteyordu. Patrona ve avanesini temizledikten az sonra intikam almak üzere vukua gelen ikinci bir isyan sadr-ı âzamın cesareti sayesinde derhal sancağ-ı şerif çıkarılmak suretiyle tehlikeli durum bastırılmış ve bu hal onun mevkiini kuvvetlendirmişti.

* * *

Sultan Mahmud yeni pâdişah olduğundan sarayda kendisine sadık görünen Dâr'üs-saade Ağası Hacı Beşir Ağa'ya çok itimad ettiğinden dolayı sadr-ı âzamın bazı maruzatını anınla müzakere ediyordu. Padişahla Vezir-i âzamın arasına hiç kimsenin girmesini, işlerine engel olmasını istemeyen Sadr-ı âzam İbrahim Paşa Patrona şakilerini temizlemek için Dar'üs-saâde Ağası Hacı Beşir Ağa ile müttefikane hareket etmişlerdi. Bu gayreti sebebiyle kızlarağası sarayda istiklâl kesbile iyice kuvvetlenmiş olup buna kanaat etmeyerek sard-ı âzamın işlerine de müdahale eylediğinden bu hale tahammül edemeyen İbrahim Paşa bir gün pâdişahın huzuruna çıkarak¹² "Efendim ben *Mısır*'da çok zaman eğlendim, siyah Araplardan bir akıllısını görmedim ki şimdi vekâlet-i saltanat-ı âliyyeyi Kızlarağasının aklı üzere idare ve onun iradesiyle hareket edeyim ve etmediğim surette bana münfail olacak ve neticede beni kazaya uğratabacak; ben dahi bu vesvese ile her işte azim ve ihtiyat kaydında olacağım. Bu sebepten umur-u devlet-i mâ-lâ yutak idare olunmayup müşevveş olacak" demesi üzerine sadr-ı âzamın sözlerini doğru bulan Sultan Mahmud dar-üs-saâde ağasının azline karar vermiş ve sadr-ı âzama:

— Çekdiri hazırlat, seher vakti saraya gelip ağayı teb'id eyle, demiş.

Pâdişahın bu müsaadesine memnun olan Kabakulak İbrahim Paşa, Paşakapusuna (Bâb-ı âli) gelip gizlice çekdiri hazırlatmış ve bu sırrı kimseye söylememişti. Fakat sadr-ı âzam İbrahim Paşa'nın kendisine sadaret kethüdası yapmış olduğu kayınpederi Mehmed Ağa, sadr-ı âzamın neşesini ve memnuniyetini görerek :

— Efendimin süruru var, biz de hissedar olsak, diyerek dualar etmesiyle bu söz üzerine Sadr-ı âzam İbrahim Paşa çünkü kayınpede-

¹² 1155 senesine ait ceyb-i hümayun ve harc-ı hassa defteri (Topkapı Sarayı arşivi).

derim ve hassaten çırağım, ancak anın hüznü ve süruru benim iledir, diyerek sırrı kendisine keşfelediğinden kayınpederi Mehmed Ağa bu sırrı bir kâğıda yazıp ve bir saat zarfına koyup imamı olan Sarımsakcı-zade ile akşamdan sonra dar'üs-saâde ağasına göndermiştir.

Dar'üs-saâde Ağası Hacı Beşir Ağa, saatin vakitsiz gelmesinde bir iş var diye zarfı açup kâğıdı okuyup durumu öğrenmesi üzerine pâdişahın valdesine ağır hediyelerle gidüp meseleyi arz ile ayaklarına kapanup ağlamış, bunun ağlamasına dayanamayan valde sultan gece Pâdişah'a gidüp affını rica etmesi üzerine Sultan Mahmud evvelâ muvafakat etmeyüp mahzur beyan ettiğinden valde sultanın tessürle ısrarı neticesinde Sultan Mahmud: — Gerçi bizim üzerimizde Paşa'nın hakkı çok, lâkin valde hakkı cümleden çok, diyerek Hacı Beşir Ağa'yı vazifesinde bırakmış ise de Vezirin buna karşı münfail olacağında şüphe etmeyen Pâdişah, buna ne çare bulalım, diye valdesine sorunca, o da:

— Paşa'yı def'den öte çare yoktur demesiyle Sadr-ı âzam Kabakulak İbrahim Paşa'yı azl ile dar'üs-saâde ağasını sürmek için hazırlattığı çekdiri ile malını musadere etmeden Ağrıboz Muhafızlığına tayin eylemiştir.

İbrahim Paşa, daha sonra Bosna valisi olmuş 1145 H. – 1332 M. de azlolunarak Girid'in *Resmo* kasabasında ikamete memur edilmiş 1155 H, – 1743 M. de bizce sebebi malûm olmayan bir halden dolayı maktulen vefat etmiştir. Katlini müteakip muhallefatından *İstanbul*'da bulunan hanesinde tefsir, hadîs, fıkıh, fetva, edebiyat, divan, ahlâk, tarih ve mecmuaları havi bir hayli kıymetli kitabı alınmıştır¹³. *Resmo*'dan getirilen kitapları arasında yukarıda adı geçen bir hayli kitabı da vardır. Merhumun kitaplarından bir çoğunu Sultan Mahmud *Belgrad*'da tesis ettiği kütüphaneye göndermiştir¹⁴.

¹³ 4109 numaralı harc-ı hassa defteri.

¹⁴ 1691 senesinde Osmanlı hanedanından saltanattan hal' edilmiş olan Dördüncü Mehmed ile oğulları Mustafa ile Ahmed ve pâdişah bulunan İkinci Süleyman'ın kardeşi İkinci Ahmed hayatta idiler. Vezir-i âzamanın İkinci Ahmed'in mutlak surette hükümdar olmasını istemesinin sebebi kendisinin sadaret kaymakamı iken hal' ettiği Dördüncü Mehmed'in veya anın oğlu Mustafa'nın saltanata geçmesini önlemek içindi.

Dar'üs-saâde Ağası Hacı ve Hafız Beşir Ağalar

On sekizinci yüzyılda biri Hacı diğeri Hafız dar'üs-saâde ağası iki Beşir Ağa'dan bahsetmeden evvel on yedinci yüzyıldan gelen dar'üs-saâde ağalarıyla yazıya başlamanın isabetli olacağı zannındayım.

Bilindiği gibi Osmanlı sarayı enderun ve bîrun yani iç ve dış olmak üzere başlıca iki kısım olup enderun yani iç kısmı da harem-i hümayun denilen biri erkeklere, diğeri kadınlara olmak üzere iki sınıfa mahsustur.

Enderun erkeklere mahsus kısmı olan yukarıdan aşağıya Has oda, hazine, kiler, seferli, büyük, küçük odalar efradına harem-i hümayun mensubu denilüp bunların buldukları mahal sarayın Bâb'üs-saâde denilen Ak Ağalar kapusundan içerisi olup on altıncı asır sonlarına kadar sarayın kadınlar bölümü de dahil olarak bu kısmın en büyük âmir ve mes'ulü *Bâb'üs-saâde Ağası* denilen beyaz hadım ağası idi. Buna halk lisanında *Kapuağası* denilirdi.

* * *

Enderun kısmındaki kadınlara mahsus harem-i hümayun ise, enderunun içinde ayrı tesisatı ihtiva eden kısım olup pâdişahın aile ve çocuklarıyla cariyelerinin bulunduğu bölümdü. Buranın idare ve nezareti ise kara hadım ağalarının elinde bulunup bu kara hadımların başı olan harem ağasına da Dar'üs-sâade Ağası ismi verilmiş olup buna da halk arasında *Kızlar Ağası* denilirdi.

Bu dar'üs-saâde ağası on altıncı yüz yıl sonlarına kadar bâb'üs-saâde ağasının yani kapu ağasının emri altında bulunuyordu.

Vazife ve icraat cihetiyle bâb'üs-saâde ağasıyla dar'üs-saâde ağası arasında bir anlaşmazlık olsa bile saray inzibatı cihetinden on altıncı yüzyılın sonuna kadar saltanatta bulunan pâdişahın kuvvetli otoritesi ve enderun nizamının bozulmamış olması cihetinden bu pürüzler gideriliyordu. Bundan başka tedbirli olan bâb'üs-sâade ağası, her zaman pâdişahla beraber bulunan hususiyle pâdişahın teveccühünü kazanmış olan dar'üs-saâde ağasıyla iyi geçinirdi.

Bu intizam 1595 M. de Üçüncü Murad'ın ölümüne kadar devam etmiş anın yerine gelen Üçüncü Mehmed, safdil bir hükümdar olup devlet işlerinde annesi Safiye Sultan'ın müdahalesiyle sarayda bir kadınlar saltanatı devri açılmıştır.

İşte 990 H. – 1582 M. tarihine kadar gelen ak ağaların Osmanlı sarayı hâkimiyeti kısa bir zaman için son bulmuş anın yerine Üçüncü Murad'a kendini sevdiren Kara Hadım Ağası Mehmed Ağa'nın Dar'üs-saâde ağalığı ile bütün *Saray-ı Cedid-i Âmire* (Şimdiki Topkapı Sarayı) anın emrine verilmiştir.

Dar'üs-saâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa bu vazifeyi başarı ile dokuz sene idare etmiştir. Anın vefatında yerine dar'üs-saâde ağası olan Sürur Ağa, saray takımıyla taşra halkının ülfet ve ihtilatı sebebiyle azlolunarak sarayın idaresi tekrar ak ağalara verilmiş olup o tarihte kapuağası bulunan Bosnalı Mehmed Ağa aynı zamanda dar'üs-saâde ağası da olmuştur. Fakat bundan sonra yani 1003 H. – 1594 M. de dar'üs-saâde ağalığı ikinci defa ak ağalardan alınarak kara hadımlara verilüp Osmanlı saltanatının sonuna kadar anlarda devam etmiştir.

* * *

Birinci Sultan Ahmed'in 1026 H. – 1617 M. de vefatından sonra yerine geçen kardeşi Birinci Mustafa ve oğulları İkinci Osman ve Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim zamanları ile Dördüncü Sultan Mehmed'in ilk senelerinde bu hükümdarların küçük yaşta olmaları valdelerinin devlet işleriyle meşguliyetleri zamanında dar'üs-saâde ağalarından bazıları devlet işlerinde âmir-i mutlak olmuşlar, bazı vezir-i âzamları uşakları gibi emirleri altına almışlar, şahsiyetleri olmayan vezir-i âzamlar bu kara hadımların mahkûmu olmuşlardır. 1066 H. – 1656 M. tarihindeki *Vak'ai vakvakıye* denilen *Çınar vak'ası* meşhurdur.

Dar'üs-saâde ağalarının bu tahakkümleri vezir-i âzamların pâdişah yanındaki nüfuz ve kudretine göre değişirdi. Zayıf iradeli vezir-i âzamlar, ağanın mahkûmu olup anın ile iyi geçinmek ve bu suretle mevkiini muhafaza etmek mecburiyetinde idi. Köprülü Mehmed Paşa merhum *Boğaz'a* hareketinden sonra kendisine birkaç defa pâdişahın hatt-ı hümayununu getiren Arap hadımlardan Solak Mehmed Ağa ile ahab olmuşlardı. Kendisinin Erdel seferine hareketinden evvel pâdişahın yanındaki dar'üs-saâde ağasının nüfuzunu bildiğinden işlerine engel olmaması için ilk işi Boğaz seferinde tanıdığı ve sadakatini gördüğü Solak Mehmed Ağa'yı dar'üs-saâde ağası tayin ettirmek suretiyle saray entrikasından emin olmuştur (1658 Ocak). Aynı hareketi Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i

âzam olan küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa da yapmıştır. Fazıl Mustafa Paşa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olduktan sonra Balkanlara yaklaşan Avusturya kuvvetlerinin üzerine hareketinden evvel sefer esnasında işine mani' olunmaması için pâdişah üzerinde müessir olan Dar'üs-saâde Ağası Mustafa Ağa'yı azlettirmiş, Pâdişah İkinci Süleyman yeni tayin ettiği dar'üs-saâde ağasına dışarda devlet işlerine karışmamasını emretmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa düşman üzerine yürüyüp mağlup ederek *Belgrad*'ı geri almış (1690) ve muvaffakiyetle geri dönerek ertesi sene sefere çıkmak üzere hazırlanırken Sultan İkinci Süleyman'ın ağırca hastalanup yaşamasından ümit kesilmesi sebebiyle Pâdişahın vefatı vukuunda yerine küçük kardeşi Sultan İkinci Ahmed'in hükümdar ilânını dar'üs-saâde ağasıyla silahdara iki defa sıkı sıkıya tenbih etmiştir (1102 H. - 1691 M.)¹⁵.

İşte cüz'î kısmını gösterdiğimiz kara hadım ağalarının bu halleri on yedinci yüzyıldaki nüfuz ve kudretlerini gösterdiği gibi on sekizinci yüzyılın ilk yarısındaki ağalar da pâdişahların hal' ve cülûsları ve çıkan isyan hareketleri sırasında kısmen hizmet ve sadakatleri ve kısmen devletin durumundan istifade ile kabarmışlar ve hükümet işlerine müdahale eder olmuşlardır. Aşağıda bahsedeceğimiz iki Beşir Ağa zikrettiğimiz kara hadım ağalarından idiler.

Hacı Beşir Ağa

Sultan İkinci Mustafa zamanında (1694-1703) altı seneye yakın dar-üs-saâde ağalığında bulunmuş olan Yapıksız Ali Ağa'nın yetiştirmesi olan Hacı Beşir Ağa, Sultan Üçüncü Ahmed'in efendiliği zamanında hizmette bulunarak hükümdar olduktan sonra musahib olmuş ve sonra bir müddet menfa hayatı geçirerek *Mısır*'da bulunmuş *Medine-i Münevvere şeyhül-haremi* iken 1129 H. - 1717 M.'de Anber Mehmed Ağa yerine dar'üs-saâde ağalığına tayin edilmiş ve hal'i ve Birinci Mahmud'un cülûsunda mevkiini muhafaza etmiştir.

Hacı Beşir Ağa 1144 H. - 1731 M. de azil tehlikesi geçirdi ise de bir evvelki yazımızda görüldüğü üzere kendisi azilden kurtulup

¹⁵ Meri'üt-tevarih (Şamdanî Zade Süleyman Efendi) Hacı Beşir Ağa'nın 1159 senesindeki vefatı kısmı (Umumî Kütüphane nüshası No. 5144).

kendisini azlettirmek isteyen Sadr-ı âzam Kabakulak İbrahim Paşa şans eseri olarak azledilmiştir.

Hacı Beşir Ağa dar'üs-saâde ağalarının okumuş ve oldukça âlim kısmından olduğu için devlet siyasetine vâkıf ve bu yolda söz söyleyebilecek kudrette bulunduğundan Sultan Birinci Mahmud'un bazı müşkül durumlarında isabetli mütalâalarıyla pâdişahı ikaz eylediğinden dolayı kendisine itimadı vardı ve bu sayede söz sahibi olduğu için mütalâası üstündü.

İran'la devam etmekte olan muharebede Nadir Han sulh için *Caferî* mezhebinin Osmanlı devletince tasdikini ileri sürüp ısrar eylediğinden devlet tarafından İran elçisiyle müzakereye memur edilen Cizye Muhasebecisi Ragıp Efendi (1757 de sadr-ı âzam olan Koca Ragıp Paşa) bizim mütereddit ulemamızın endişelerine karşı: "Mezheb-i hak dördttür, lâkin pâdişahımızın hükmü carî olan kazalarda pâdişahın hanefî mezhebinde olmasına binaen dört mezhepten olanların davasını hanefî mezhebi üzere içtihad ederler ve hüküm verirler; *Caferî mezhebi* dahi tasdik olunsa yine memalik-i Osmaniyyede hanefî mezhebi carî olur. Bu tasdik *lâfz-ı murad* bir şeydir, bunun için otuz seneden beri Anadolu harap ve nice yüz bin nüfus-u muvahhidin telef ve hazine boş ve rahat gittiğinden başka devletin Nemçe (Avusturya) ve Moskov gibi düşmanı zuhur etti" demiş ve sözüne devamla "Acem ancak mezheb kavgası için sefer açtı, kuru bir söz için böyle zarurette şer'in müsaadesi vardır ve zarar-ı âmdan zarar-ı hâs evlâdır" demiştir.

Ragıp Efendi'nin bu sözü üzerine Dar'üs-saâde Ağası Hacı Beşir Ağa, Ragıp Efendi'ye;

— Bir daha bu kelâmı ağzına alma, madem beni hayatta iken mezahab-i erbaaya, mezheb-i batılı hâmis ettirmem sözleriyle nüfuzunu göstermiştir¹⁶.

Tarihî olaylara ve yukarda Ragıp Efendi'yi tehdid yollu söylediği sözlere bakarak hüküm vermek lâzım gelse devlet siyasetini yürüten Hacı Beşir Ağa'nın *İran* meselesinde âdeta pâdişahın nüfuzunu kullandığı görülür.

Hacı Beşir Ağa otuz sene devamlı olarak dar'üs-saâde ağalığında bulunup yaşlı olarak 1159 Ca 13 ve Haziran 1746'da vefat ederek Eyüp Camii avlusunda türbe yanına defnedilmiştir.

¹⁶ Meri'üt-tevarih (Şamdanî Zade) 1165 senesi vekayii.

Kendisi bilgili olduğundan Maarif erbabını himaye etmiş, siyasi cereyanlarda ve idarî işlerde nüfuzunu göstermiş, pâdişahı daima iyiliğe sevk etmiş, işine kimseyi karıştırmayarak Sultan Birinci Mahmud'un teveccühünü muhafaza etmek suretiyle ömrünü tamamlamıştır.

Eyüp'de Baba Haydar Mahallesinde camie yakın medresesi ve Şengül hamamı ve morg müdürlüğü yakınında cami, medrese, tekke, sebil ve kütüphanesi vardır.

Hafız Beşir Ağa

Mora Muhassılı Ahmed Paşa kölesi olup 1725 de saraya alınmıştır. Birinci Mahmud'un efendiliği zamanında anın hizmetine verilmiş, hükümdar olunca musahip ve 1144 H. - 1731 M. de hazinedar olmuş ve on beş sene burada hizmet etmiş, 1159 H. - 1746 M. de Hacı Beşir Ağa'nın vefatı üzerine dar'üs-saâde ağası olmuştur.

Bu Hafız Beşir Ağa, selefi gibi tecrübeli olmadığından anın yolunu tutup devlet işlerine karışmış ise de, etrafını alan adamlarından Hazinedarı Süleyman ve Kethüdası Arnavud Mehmed ve Musahibi Köstendilli Hasan'ın faaliyetleri ile soyguna başlanması vezir-i âzamdan, şeyhülislâmdan ve yeniçeri ocağından arzu edilen talepleri derhal temin olduğundan her mansıbın talipleri fazla para vermek suretiyle liyakat ve istidada bakılmadan isteklerini elde eder olmuşlardır.

Hafız Beşir Ağa yaptıracığı işi rica ile yaptıramazsa yangın çıkartır veya pâdişahdan hatt-ı hümayun ile istediğini yaptıracak kadar kuvvetli idi. Bundan dolayı başta sadr-ı âzam olarak devlet ricali dar'üs-saâde ağasını gücendirmemek yolunu tutmuşlardı.

Beşir Ağa bütün devlet erkânına hâkim olduğundan başka sadr-ı âzamı da kendi çırağı sayacak kadar ileri gitmişti. Filhakika Mustafa Bahir Paşa'yı mirahorluktan alarak sadr-ı âzam yaptırmıştı. Sahib-i mühür olan sadr-ı âzamların azil ve tayinleri ağanın elinde olduğundan bizzarur lütfunu dilerlerdi.

Hafız Beşir Ağa zamanındaki dar'üs-sâade ağasının *Çarşamba Divanı* sadr-ı âzam divanından kalabalık olur. Mazul ve mansup rical vesaire devam ile işlerini bilvasita görürlerdi.

Hafız Beşir Ağa daha yukarıda isimlerini saydığımız adamları vasıtasıyla elde ettiği para ve hediyeleri pâdişaha arzettiğinden Sul-

tan Birinci Mahmud, Beşir Ağa'yı severdi. Bu sebeple devletin iyiliğini isteyenler, bu rüşvet ve soygun halini pâdişaha arz edemiyorlar ve ağa'ya dış biliyorlardı, devletin düşünceli insanları, sadr-ı âzam Divittar Mehmed Paşa'nın azliyle gücenik olan ocaklının bir isyan çıkarmalarından korkuyorlardı. Dar'üs-saâde ağası kendi ile arası iyi olmayan sadr-ı âzama azlettirmek için çalışmış ise de, arzuna muvaffak olamayınca Yeniçeri Ağası Macar Hasan Ağa vasıtasıyla İstanbul'da yangın çıkartarak bu vesile ile sadr-ı âzamin uğursuzluğunu ileri sürüp Divittar Mehmed Paşa'yı azle muvaffak olmuştu.

Sultan Mahmud, Dar'üs-saâde Ağası Hafız Beşir Ağa'ya o kadar teveccüh göstermiştir ki sadr-ı âzamlıktan azlettiği Divittar Mehmed Paşa'nın yerine mevcut vezirlerden ve büyük devlet adamlarından kimseyi getirmeyerek Hafız Beşir Ağa'nın tavsiyesiyle Birinci Mirahor Bahir Mustafa Bey'i sadr-ı âzam yapmıştır (1165 H. - 1 Temmuz 1752).

Yine Sultan Mahmud'un teveccühü eseri olarak pâdişah saray dışında gezdiği sırada Ağakapusu önünden geçerken kendisine yeniçeri ocağı kul kethüdası şerbet tutup andan yeniçeri ağası alarak pâdişaha takdim etmesi kanununu koyarken diğer maşrabayı seksoncü tutup zağarcı başı andan alarak dar'üs-saâde ağasına verilmesini emreylemiş olup (1163 H. - 1750 M.) bu teveccüh dar'üs-saâde ağası Hafız Beşir Ağa'nın pâdişah yanındaki derece ve itibarını göstermektedir.

Hafız Beşir Ağa'nın kendisi tab'an perhizkâr olmakla beraber adamları Hazine-darı Süleyman, Kethüdası Arnavud Mehmed'in edepsizlikleri, Rum kız ve oğlanlariyle eğlenmeleri ve ağa çuhadarları, saray baltacıları da bu rezalete devam ederek keyifleniyorlardı. Kapucubaşılık, silâhşorluk, zaimlik, vezir çuhadarı olmak gibi vazifeler ehliyet ve hizmete bakılmayarak bu vazifeler dar'üs-saâde ağası çuhadarlarına tahsis kılınmıştı.

1752'de sadr-ı âzam yaptırdığı Bahir Mustafa Paşa vasıtasıyla dışardan saraya gelecek herhangi bir şikâyet kapısını kapayan dar'üs-saâde ağası Hafız Beşir Ağa'nın adamları sağı, solu görmeyerek zevklerine ve vurgularına devam ediyorlardı. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu hallerinden emin bulunuyorlardı. Çünkü yeni sadr-ı âzam, ağa'nın çırağı idi.

Divittar Mehmed Paşa'nın azline sebep olan yangın işi ve dedikodusu *İstanbul* halkı tarafından yayılarak saraya kadar gitmiş ve pâdişah tarafından duyulmuştu. Bu sırada Sultan Mahmud tebdil-i kıyafetle Şeyhülislâm Murtaza Efendi ile görüşmeğe gidüp dar'üs-saâde ağasının ahvalini sormuş, şeyhülislâm da:

— Suihalini işidiyoruz hal ve şanını tefahhus buyurun; cevabını vermiştir.

Bunun üzerine pâdişah ağanın ahvalini teftiş ettirüp herhangi bir hizmete gidenlerin ağanın adamları tarafından halka, hattâ vezirlere ettikleri şeyler duyuluyordu. Son zamanlarda ağanın adamlarından Hasan isminde birisinin *Üsküdar*'da menzilciye beygir talebi için yaptığı muamele ile *Üsküdar kadısını* tehdid etmesi pâdişaha bildirilmiş. Biniş tarihiyle 1165 Şaban 8 H. de (1752 Temmuz) *Defterdarburnu* mevkiinde bulunan Sultan Mahmud, Bostancıbaşıya verdiği bir hatt-ı hümayunla Silâhtar Ağa ile beraber saraya gönderip Bostancıbaşı Kızlarağası Hafız Beşir Ağa'yı sandalına bindirip Kızkulesine hapsedmiştir. Dar'üs-saâde ağalığı altı senedir.

Sultan Mahmud'un daha sonra Beşir Ağa'yı affetmesi ihtimalini hesab eden dar'üs-saâde ağasının çirag-ı hası olan Sadr-ı âzam Bahir Mustafa Paşa:

— Eğer ağanın başı bu sabah bâb-ı hümayunda görülmezse, kul çorbayı kapmaz, diye pâdişahı korkutmasıyle katlini emretmiş ve yakalanan maiyeti adamları da katlolunmuştur (1165 H. - 1752 M.)¹⁷. Kendisini def'aten sadr-ı âzam tayin ettiren Hafız Beşir Ağa hakkında Bahir Mustafa Paşa:

— Gerçi hasseten ağanın çiragi oldum ama şan-ı vezaret eslâfımdan ziyade tevazu, tezellüle mâni, eslâfım gibi olsam azl ve tenkil hazır ve fitne ihtimali var. El-ıyazübillâh pâdişahın ağaya muhabbeti var deyu bu hucnetleri kimesne pâdişaha ifade edemez ve fitne zuhur ederse padişaha ve devlete mazarrat olur, fitne olmasa dahi bu mer-tebe rüşvet ile kârhane-i devletin nizamı bozulur diyordu¹⁸.

¹⁷ Tuhfetü'l-hattatin'de görüldüğü üzere Hafız Beşir Ağa hattat olup sülüs ve nesih yazıyı Hasircılar İmamı Hafız Mustafa Efendi'den yazmış ve Enderunlu Mumcu Zade Mehmed Efendi'den icazet almıştır.

¹⁸ Topkapı Sarayı Arşivi (Üçüncü Mustafa'nın Hatt-ı Hümayunları No. 7018/11 dosya. Melek Mehmed Paşa Anadolu valisi olup *İstanbul*'da zevcesi Zeyneb Sultan'ın sarayında bulunmakta idi. Bâhir Mustafa Paşa'nın yerine sadr-ı âzam tayin edilen Muhsin Zade Mehmed Paşa gelinceye kadar vekâleten sadaret kaymakamı tayin olunmuştu. (1178 H. - 1765 M.)

Bâhir Mustafa Paşa (Köse) Neden Katlolundu?

Sofu Abdurrahman Paşa'nın oğludur. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın himayesiyle kabiliyetini göstermiş, kapucubaşı, İkinci İmrahor olup 1162 H. – 1749 M. de birinci imrahor olmuştur.

Vezir-i âzam Divittar Mehmed Paşa'nın azli üzerine Pâdişah Birinci Mahmud'un sevgili Dar'üs-saâde Ağası Hafız Beşir Ağa'nın tavsiyesiyle sadr-ı âzam olmuştur (1 Temmuz 1752).

Bunun sadr-ı âzamlığı zamanında 1168 Safer ve 1754 Aralık'da Sultan Birinci Mahmud vefat etmiş yerine hanedanın en yaşlı kardeşi Üçüncü Osman hükümdar olmuştur. Kararsız bir pâdişah olan Üçüncü Osman kendisini azl ve sürgün ettikten sonra affedüp *Mora* muhassıllığına tayin eylemiş ve 1169 H. – 1756 M. de Yirmi Sekiz Çelebi Zade Said Mehmed Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuştur. Bâhir Mustafa Paşa'nın bu ikinci sadareti birincisinden daha uzun, dokuz ay ve 1170 H. – 1756 M. de azlolunarak malı musadere edilmeden *Rodos* adasına sürgün edilmiştir.

Üçüncü Osman'ın da büyük biraderi Mahmud gibi çocuğu yoktu. Kendisinin anormal halleri sebebiyle sevilmediğinden saltanatın hal'edilmek korkusuyla amcası Üçüncü Ahmed'in yetişmiş oğullarından büyüğünün hükümdar yapılması korkusuyla bunların en büyüğü ve kırk iki yaşındaki Veliahd Şehzade Mehmed'den kurtulmak istiyordu. Şehzade Mehmed, bilgili, iyi ahlâklı, çok değerli olduğu söylenen bir şehzade olduğundan anın bu kemali Sultan Osman'ı rahatsız ediyordu.

Sultan Osman, Şehzade Mehmed'i zehirletmek suretiyle gizlice öldürmek arzusunu sadr-ı âzam tayin etmiş olduğu Gazi Vezir Hekim-oğlu Ali Paşa'ya açmış ise de, o büyük hamiyetli koca vezir bu teklifi nefretle red etmesi üzerine Sultan Osman, Sadr-ı âzam Hekim-oğlunun katlini emredip Kızkulesine göndermiş ise de valdesinin rica ve şefaatiyle affolunarak sürgüne (*Magosa*'ya) göndermiştir. Nihayet Sultan Osman aradığını bulmuş, kendisinin ilk Vezir-i âzama Bâhir Mustafa Paşa'yı *Mora* muhassıllığından ikinci defa sadr-ı âzam yapmıştır.

Sultan Osman arzusunu Bâhir Mustafa Paşa'ya yaptırmış, zehirlettirilen Şehzade Mehmed yatağa düşmüş ve müteessiren ölmüştür. Şehzade dıramını temin eden Bâhir Mustafa Paşa

sadarete gelişinden dokuz ay sonra malı musadere edilmeden sadarettten azlolunmuştur.

Biraderi Şehzade Mehmed'le beraber bulunan, aralarında iki yaş fark olan kardeşi Mustafa (Sultan Üçüncü Mustafa) ağabeyisi Şehzade Mehmed'in zehirlenmesini gördüğünden yaş itibariyle sıra kendisine geleceğini tahmin ile zehirlenmeğe karşı bir takım ilâçlar ve haplar kullanmış bereket ki Sultan Osman'ın saltanatı kısa sürdüğünden feci' âkibetten kurtulmuştur.

Bâhir Mustafa Paşa ikinci defaki sadarettten azlinden sonra *Mısır* Valisi ve arkasından *Cidde* Valisi olmuş ise de *Cidde*'ye gitmek istemeyerek *Mısır*'da oturmuştur. Tevcihatta *Haleb* Valiliğine tayin olunmuş ise de katledileceğinden korktuğu anlaşıl原因 verilen teminat üzerine *Haleb* Valiliğine gitmiştir.

Bâhir Mustafa Paşa'yı elde bulundurmak plâniyle kendisi 1177 H. - 1763 M. de Hâmid Hamza Paşa'nın yerine üçüncü defa vezir-i âzam olarak *İstanbul*'a gelmiş ise de, mahiyetini bilen Sultan Üçüncü Mustafa tarafından hakkında emniyet kalmadığından 1178 Şevval 7 ve (1765 Mart 30 M.) de kendisinden mühr-ü hümayun alınarak iki gün sarayda hapsedildikten sonra *Midilli* adasına sürülmüş ve arkasından katli hakkında ferman gönderilerek *Midilli*'de boğulup öldürülmüş, başı *İstanbul*'a getirilmiştir. Üçüncü sadareti bir buçuk seneye yakındır.

Sultan Üçüncü Mustafa, azledip sürgünde katlettirdiği Bâhir Mustafa Paşa hakkında Sadaret Kaymakamı tayin ettiği Melek Mehmed Paşa'ya gönderdiği beyaz üzerine hatt-ı hümayununda şöyle diyor¹⁹:

Sadr-ı sabık Mustafa Paşa'nın azlini ilân için bu hatt-ı hümayunum tahrir olundu.

Hain-i din ve devlet olduğu malûmdur. Âkıl ve dâna olanlara tafsil ve tahrir hacet kalmadı ve cümle rical-i devletim ve ahâd-ı nâsın malûmu oldu.

sözleriyle Bâhir Mustafa Paşa'nın kardeşi Şehzade Mehmed'in ölümünde müessir ve âmil ve bu facianın herkesce malûm olmasını bildirdi. Hadikatül-vüzera'ya zeyl yazmış olan Cavid Ahmed Bey

¹⁹ Vasıf Tarihinden hulâsa, c 1, s. 96.

ikinci sadaretinden bahsederken: "... defa-i saniyesinden hıyaneti zâhir ve men'e kadir iken müsamahası" zıkr ile bu hanedana eylediği hıyanetin mücazat-ı بشر القاتل بالقتل fehvasınca cezasını bulduğunu yazıyor.

Koca Ragıp Paşa'ya Dair

Bu yazımızda on sekizinci asrın ikinci yarısında gelen âlim, edip ve diplomat Koca Ragıp Paşa'nın tercüme-i halinden bahsedecek değilim. Onu Osmanlı Tarihi'nin dördüncü cildinin ikinci kısmında yeter derecede gösterdim. Bu makalemizde merhuma ait meşhur olmamış bazı tarihî hatıralardan bahsedeceğim.

Defterhane (tapu) kâtiplerinden Şevki Efendi'nin oğlu olan Ragıp Efendi'nin kalem hayatında dikkat ve istidadını görmüş olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında *İran*'dan zaptedilen yerlerin tahriri için Defterhane tarafından *İran* Seraskeri maiyyetine gönderilmiş *Tiflis*'in arazi tahririni yapmış o tarafta mektupçu, defterdar, defter emini vekili, reis'ül-küttab vekili, suvari mukabelecisi payesiyle Bağdad defterdarı olarak muvakkat serasker maiyyeti hizmetlerde bulunduktan sonra gidişinin onuncu senesinde *İstanbul*'a gelerek Cizye muhasebecisi olmuştur (1148 H. - 1735 M.)

Ragıp Efendi daha sonra sadaret mektupçusu iken *İran*'la musalehada ikinci murahhas olup aynı vazife üzerinde iken 1151 H. - 1739 M. de *Belgrad Musalehası*nda ikinci murahhashlıkta bulunmuştur.

Ragıp Efendi daha sonra reis'ül-küttap ve Birinci Sultan Mahmud'un hakkındaki büyük teveccühüne binaen vezirlikle *Mısır* valisi, sonra *Haleb* valisi ve arkasından Bâhir Mustafa Paşa'nın yerine sadr-ı âzam olmuştur. Ragıp Paşa'nın sadr-ı âzam tayin edilmesi hakkında tarih şöyle diyor:

Pâdişah Üçüncü Osman Şam valiliğine ehliyetli birisinin bulunmasını sadr-ı âzam Bâhir Mustafa Paşa'ya söylemiş sadr-ı âzam Şam'a *Haleb* Valisi Ragıp Mehmed Paşa'nın pek münasip olduğunu arz ile Ragıp Paşa hakkında haylı medh ü senâda bulunmuştur.

Sadr-ı âzâmın bu güzel tezkiyesi pâdişahın hoşuna gitmiş, madem ki bu kadar değerli ve ehliyetli bir vezirdir de Şam valisi olacağına sadr-ı âzam olması daha münasiptir diye sadr-ı âzam yapmıştır. (1170 H. - 1757 M.)

Ragıp Mehmed Paşa'nın sadaretinin sekizinci ayında Sultan Osman hastalanmış. Dar'üs-saâde Ağası Ebukof Ahmed Ağa mevkiini kuvvetlendirmek için pâdişahın hastalığından istifade ile hoşlanmadığı sadr-ı âzam Ragıp Paşa'nın azliyle Kapudan-ı Derya Gül Ahmed Paşa'nın oğlu Ali Paşa'yı sadr-ı âzam yaptırmak isteyerek Ragıp Paşa'yı saraya davet için pâdişahın müsaadesini almış ve Ragıp Paşa'ya adam göndermiştir. Bu hususa dair Vasıf Tarihi meraklı hâdiseyi şöyle nakletmektedir:

Hüdavendigâr-ı sabık Sultan Osman Han'ın hastalığı artınca Dar'üs-saâde Ağası Ebukof Ahmed Ağa makamını muhafaza fikriyle kendisine taraftar olacakların birisini sadr-ı âzam yapmak isteyerek Kapdan-ı Derya bulunan Gül Ahmed Paşazade Ali Paşa'ya itimadı olduğundan gizlice anınla görüşüp Ragıp Paşa'nın azline karar verüp bazı hususların müzakeresi için sadr-ı âzama saraya davet etmek üzere pâdişahın müsaadesini alup haber göndermişler.

Dar'üs-saâde ağasının faaliyetini gözden kaçırmayan Dar'üs-saâde Ağası Yazıcısı Kayserili İbrahim Efendi bu hareketin sadr-ı âzamin azli için tertip olduğunu hissederak Ragıp Paşa'ya bir tezkire yazarak pâdişahın sabaha çıkmayacağını beyan ile tebdilen meçhul bir mahalle gitmesini tavsiye etmiş, anın yazdığı üzere Ragıp Paşa Paşakapusundan tebdil-i kıyafetle çıkarak izini kaybetmiştir.

Kısa bir müddet sonra baltacılar kethüdası *Bâb-ı Âli'*ye gelerek Paşa'yı bulamamış gidüp dar'üs-saâde ağasına bulamadığını söyleyince ağa, baltacılar kethüdasını tekdir edüp ne mahalde bulursan al getir diye kethüdayı tekrar yollamıştır.

Bu suretle baltacılar kethüdası birkaç defa gitmiş ise de, ne mahalde olduğunu haber alamayup o aralık akşam olup saray kapıları kapandığından Ragıp Paşa *Bâb-ı Âli'*ye dönüp zuhurata intizar üzere iken Sultan Osman vefat ettiğinden keyfiyet sadr-ı âzama bildirilerek Ragıp Paşa'nın korkulu heyecanı sevince dönmüştür²⁰.

* * *

Koca Ragıp Paşa devlet işlerindeki yorgunluğunu kendisinin kitapçısı şair ve nükteci Haşmet Efendi ile şakalaşmak ve edebî sohbetler yapmak suretiyle geçirir bir vezir olduğundan Haşmet ile

²⁰ Meri'üt-tevarih (*Şamdant Zade*) 1175 senesi vekayii.

sohbetleri ve lâtifeleri meşhurdur. Haşmet Efendi şakacı ve yerine ve adamına göre dokunaklı hicivci olduğundan bazen güldürürken bazen muhatabını incitirdi. Bu yüzden kendisini büyükler arasında sevenlerden çok sevmeyenler de vardı. Anın hicivciliği ve bu tarzda kalp kırıcılığı ve patavatsızlığı biraz da efendisi Ragıp Paşa'ya güvenmesinden ileri geliyordu. Hicivlerinde bazen pek ileri gidüp devlet adamlarını, ulemayı incidiyordu. Şeyhülislâmlıktan mazul Dürri-zade Mustafa Efendi Haşmet'in lâubaliliği ve patavatsızlığı ve boşboğazlığından şikâyet ile saklanması lâzımgelen şeyleri zarafet ile açığa vurarak kendi aleyhinde bulduğunu beyan ile efendisi Ragıp Paşa'ya güvendiğinden kendisine ses çıkarılmadığını söylerdi.

Dürri-zade 1175 H. - 1762 M. de ikinci defa şeyhülislâm olunca Sultan Üçüncü Mustafa'nın kendisini ziyareti sırasında bir münasebetini getirüp Haşmet'in bu halini pâdişaha arz ile Ragıp Paşa'nın adamı olduğundan anı müdafa edebileceğini de sözlerine ilâve eylediğinden yapılacak müdafaanın önüne geçmiştir.

Şeyhülislâmın bu sözü üzerine canı sıkılan pâdişah, Haşmet'in sürgüne gönderilmesini emreylemiştir. Bu darbe ile musahibi Haşmet'in affı hakkında pâdişaha istirhamda bulunan sadr-ı âzama karşı Sultan Mustafa:

— *Kişinin karinine nazar olunur. Müdür-i devletimin böyle müfsid musahibi olmak ayıptır*, sözleriyle nüktedan Koca Ragıp Paşa'yı ilzam ve iskât eylediğinden bu ağır söz üzerine Ragıp Paşa mahcup olmuştur ²¹.

* * *

Sultan Üçüncü Mustafa nücüm ilmine çok meraklı olup fenn-i nücûma inanmıştı. Ragıp Paşa'nın da meraklı olduğu malûm ise de Sultan Mustafa gibi astrolojiye inananlardan değildi. Bununla beraber o ilme ait eserleri okurdu, belki de inandığı cihetler vardı. Kütüphanesinde nücûma ait olan bu kitapların bulunup kendisine bahsettiğini Sultan Mustafa fotokopisi makaleye konan hattı destiyle olan bir yazısında Ragıp Paşa'nın halefi Hâmid Hamza Paşa'ya yazarak o kitabı görmek istediğini bildirmiştir ²².

²¹ Topkapı Sarayı Arşivi 2456/2.

²² Topkapı Sarayı Arşivi 79/19.

Benim Vezirim,

Hatib-zade ile Kitapçı Zihni Efendi'yi çağırıp merhum Ragıp Paşa'nın kitaplarından kat'a nücumu dair mecmuaları çıkmadı sual idesiz. Büyük hanımın hanesinde kitapları var imiş; maldan geçtim Acemden bir nücum risalesi var idi merhum kendi medheyledi idi. Bugün yarın verecek idi. Bakalım ne derler hanımdan kitaplarını talep, içinden öyle nücumu dairlerini alıp küsurunu gönderirim.

Sultan İkinci Mustafa'nın Hal'i Hakkında Şühülislâm Mahmut Efendi'nin Pâdişahın Valdesi Gülnûş Ümmetullah Sultan'a Arızası

Osmanlı tarihinde görüldüğü ve zamanı olaylarının tetkikinden anlaşılacağı üzere çok değerli, anlayışlı, azimli ve vatanperver bir pâdişah olan Dördüncü Sultan Mehmed'in oğlu İkinci Sultan Mustafa, ve zekâsının tersine olarak bütün kudretiyle itimad ettiği hocası Seyyid Feyzullah Efendi'ye kapılmış, hocasının hırsını görememiş, devlet idaresini kontrolsuz olarak bıraktığı hocasının akıbetine uğrayarak tahtından indirilmek suretiyle cezasını çekmiştir.

İkinci Mustafa'nın bütün devlet işlerini görmek üzere merci' yaptığı Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin nüfuz ve salâhiyeti sebebiyle vekil-i mutlak olan devletin vezir-i âzamı ikinci dereceye inmiştir. Pâdişah vezir-i âzamlarına işlerinde hocasıyla müzakere edüp anın re'yinden ayrılmalarını, aksi halde mes'ul olacaklarını söylemişti.

Feyzullah Efendi'nin bu kadar itimad ve salâhiyetine karşı pâdişahın teveccühünü idame için dürüst hareket edeceği yerde bunun tamamen aksine olarak hareket etmesi, doymaz ihtirası, kendi adamlarıyla her tarafı kapatarak meslekdaşları olan ve sıra bekleyen ve sırası gelen müderris ve kadılara terfi' ve terekki kapularını kapayan Feyzullah, feci' bir akibetle ortadan kalktığı gibi kendisine son nefesine kadar itimad ettiği pâdişahın da hal'ine sebep olmuştur.

Edirne vakası diye tarihe geçen olaydan evvel Sultan İkinci Mustafa'nın vezir-i âzam tayin etmiş olduğu Ramî Mehmed Paşa'ya mühr-ü hümayunu verirken:

— Şeyhülislâmın re'yinden dışarı hareket eder isen itâba müstahak olursun, demişti. Hal'i için vaki' harekette *İstanbul*'da toplanan

hal' taraftarlarının Feyzullah Efendi'nin azil ve nefyi hakkında Sultan Mustafa'ya gönderdikleri heyet Şeyhülislâmın emriyle pâdişahla görüştürülmeyerek *Eğridere*'ye sürgün edilmişti. Sultan Mustafa, kendisinin görmeyüp gelen heyetin sürgün edilmesinin sebebini sorup yapılan bu muamelenin isyanı alevlendirmekten başka neye yarar? Diye Vezir-i Âzam Rami Mehmed Paşa'yi tekdir edince, vezir-i âzam cevaben:

— Benim şevketlû efendim! Kulunuza mühr-ü hümayunu teslim buyurduğumuzda zinhâr şeyhülislâmın re'yinden hariç hareket etme diye tenbih buyurduğunuz için bu işte dahi ferman-ı hümayununuz üzere muvafakat eyledim, cevabını vermiştir.

Bunun üzerine Sultan Mustafa Şeyhülislâmın *Eğridere*'ye sürgün ettiği heyeti *Edirne*'ye yanına getirterek Feyzullah Efendi'yi azl ile memleketi olan Erzurum'a sürmüştür.

Tarihte görüldüğü üzere neticede Feyzullah Efendi büyük oğluyla beraber katlolunarak Sultan Mustafa hal' olup yerine kardeşi Üçüncü Sultan Ahmed'in padişah olması için asilerin Şeyhülislâm Mehmed Efendi tarafından valdeleri Gülnûş Ümmetullah Sultan'a aşağıda sureti yazılan tarihî arıza takdim olunmuştur²³:

Devletlû ve saadetlû, merhametlû veliyün-niam hazretlerinin türab-ı akdamına ruy-i hulûs malide kılınup cenab-ı perverdigâr devletlû sultanım hazretlerinin vücud-ı âlilerini hazine-i savnü sıyanette masûn ve mahfuz saye-i saadetlerini âmme-i ibadullah üzerinden dûr ve zail eylemeye âmin bi-hurmet'in-nebiyyi'l-emîn.

Mesmu'-ı şerifleri olup دایه dâhiyei uzmanın ibtida-i zuhurunda kendi yalımızda bulunup lehülhamd bu fitnenin içinde bulunmadık deyu hamd ve şükür üzere iken Paşmakçı-zade Esseyyid Ali Efendi daîleri şeyhülislâm nasb ve ihtiyar olunduktan sonra altı gün mürurunda biemrillah-i teâlâ hasta ve mariz olmağla ve hizmet-i merkumeyi ikamete adem-i kudretini izhar etmeğin alelacele sandal donatup Bostancıbaşı ağa mübaşeretiyle bu daîlerden cemi' ulemay-ı izâm ve meşayih-i kiram ve sâdât-ı zevi'l-ihtirâm vesair ocak ağaları neferatlarıyla Orta Camie ihzar ve bu daîlerin şeyhülislâm tayini ve ihtiyar eylediklerinden sonra Hoca Feyz'ullah Efendi'yi cemi'-i

²³ Topkapı Sarayı Arşivi No. 79/20.

etbâ' اتباع ve ensarı ile isteriz ve pâdişahımızın *İstanbul*'a gelmesin rica ederiz deyu arz ve muhızır tahrir ve taraf-ı devlet-i aliyyeden ıslah için irsal buyurulan mirahır-ı sâni olan ağa ile irsal eylediklerinde taraf-ı devlet-i aliyyeden muradlarına müsaade olunmadığından maada *İstanbul* halkı hakkında huruc-ı ales-sultan etmişlerdir. Katilleri lâzımdır deyu hace-i müfsid fetvâ vermekle biz pâdişahımızın din ve devletleri düşmanlarını istemeyüp ve beytülmal-i müslimîni izaat olunmasın gelsun makarr-ı saltanatına otursun deyu din ve Devlet-i Osmaniye'nin devam ve bakasını istemekle bizim katlolunmamız neden lâzım gelür deyu cümle *İstanbul*'da olan ulema ve meşayih ve sâdât-ı zevilihiram ve ocak halkı *Edirne*'ye varup bizzat pâdişahımıza ahvalimizi ilâm edelim deyu *İstanbul*'dan huruc ve *Silivri* nam kasabaya geldikte derunlarında olan muradlarını ızhar ve Sultan Mustafa Han'ı hal'edüp yerine Sultan Ahmed Han'ı nasb ve tayin eylediler. Hoca sebeb-i ile cemi' memalik-i mahrusenin halkı kendiden nefret etmekle *İstanbul* halkından mukaddem *Şam* ve *Haleb* ve *Konya* ve *Kütahya* halkı cumayı (cuma namazını) terk edüp giderek *Mısır*'a ve sair memalik-i mahruseye dahi sirayet edüp Devlet-i Aliyyeye zeval gelmek ihtimali galip olmakla hayırhah-ı dinü devlet olanlar bu devlet ber-karar olmağa azil ve hal'den iş olmaz ve devam ve bakay-i Devlet-i Osmaniye ancak hal' ile olur deyu icma' ve ittifak edüp filhakika halkın kulübü hace-i müfsidden naşi bir mertebe nefret etmiştir ki, azil ve hal'den gayrı ateş-i gayz ve gazabları mantıkî olmak muhal ve ibadullah beyinlerinde mehabet-i pâdişahî ve havfü haşyet-i şchinşahî mürtefi olup şer'an hal'i lâzım gelmekle azli için fetvay-i şerife verilüp cemi' ulema imza ve Rumeli kadiaskeri hucdet vermekle hal'olunup saadetlû, şevketlû Sultan Ahmed Han Efendimiz nasb ve ihtiyar olunup Sultan Mustafa Hazretlerinin ve evlâd-ı kiramlarının ve siz sultan efendimize (yani valde sultana) zarar ve ziyan etmeyeceklerine taahhüt olunmuştur.

İmdi benim saadetlû Sultan Efendimiz Ahmed Paşa Hazretleri (ihtilâlcilerin sadr-ı âzamı) ve ulemay-i izâm ve meşayih-i kiram ve sâdât-ı zevil-ihiram ve ocak halkı vesair askeri *Edirne*'ye dahil olmaksızın Sultan Ahmed Han Hazretleri taht-ı âliye iclâsa himmet buyurulması me'muldür. Faraza nefsimizi feda edüp elbette Sultan Mustafa Han yerinde bakî olsun deyu ayak basılsa evvelen bu daîlerini idam ve saniyen بالله تعالى iyazen billâh-i taâlâ intikal-i devlete müeddi olmasında şüphemiz yoktur. İbadullahu bu surete

ifrağ edince allemallahu teâlâ azîm meşakkat çekilmiştir. Allahu Subhanehu ve Taâlâ bu fitne-i uzmayı bununla ref' eyleyüp yine Devlet-i Aliyyeye kemâkân nizam ihsan eyliye âmin bihurmeti'n-nebiyyi'l-emîn.

Mined-dâiyi'l-kadîm
Mehmed'ül-fakîr

Âsilerin bu şeyhülislâmın mahzarından başka yine onların sadr-ı âzam yaptıkları Kavanoz Ahmed Paşa'nın ve ordu tarafından Sultan Mustafa'nın hal'iyle kardeşi Üçüncü Ahmed'in cülüsünü isteyen mahzarlara karşı valde sultan bunlardan ikisine verdiği muvafakat cevapları aynen şöyledir ²⁴ :

Hâlâ Vezir-i âzam Ahmed Paşa Kullarına

Sen ki Vezir-i âzam Ahmed Paşa'sın,

Gönderdiğiniz mahzar gelüp mefhumu, malûmumuz olmuştur. Cümlelerin ittifak ve ittihadı ile şevketlü oğlum Sultan Ahmed Hazretlerini taht-ı hümayuna iclâsı ve diğer oğlum Sultan Mustafa Hazretlerini hal' murad etmeleriyle ber-muceb-i mahzar hareket olunmuştur. Hak subhanehu ve teâlâ kudum-u meymenet makrunların cümle ibadullah üzerlerine hayırlu eyliye. Meşveret ile olan işde hayr-ı görürsüz vardır. Cenabımız dahi zımında nice nice lütuf ve kerem kesîr vesselâm.

Hâlâ Şeyhülislâm Mehmed Efendi'ye

İzzetlü ve Rif'atlü Şeyhülislâm Mehmed Efendi. Gönderdiğiniz mahzar geldi. İttifak ve ittihadlarıyla oğlum Sultan Mustafa Hazretlerinin hal'i ve hâlâ şevketlü oğlum Sultan Ahmed Hazretlerinin taht-ı hümayuna iclâs buyurmalarını ilâm eylemişler. Bermûcibi mahzar hareket olunmuştur. Hazret-i Rabbü'l-izzet kudum-i meymenet makrunlarını âmme-i âleme mahz-ı hayr eyleye. İnşallahü taa'lâ cenab-ı şerifleri dahi memulleri üzere her bâr ikram olunmadan hâlî olmazsınız vesselâm.

²⁴ Topkapı Sarayı Arşivi No. 3065.

Bundan başka ordu tarafından valde sultana gönderilen mahzarda aynen şöyledir²⁵:

Devletlû, saadetlû valde sultan efendimize ordu tarafından gelen mahzardır.

Devletlû, saadetlû, merhametlû veli nimetim valde sultan damet ismetüha hazretlerinin türab-ı akdamına ruy-ı hulûs-ı ubudiyet malîde kılınıp Cenab-ı Perverdigâr bais-i asayiş-i âlem olan vücud-ı pür-cûdlarını hazinei savnında masûn ve mahfuz eyleyüp saye-i saadetlerin cihanyân üzerine daim ve sabit eyleye bimennihi ve keremihi ve bi-hurmeti habib-i inzi-za.

Bundan akdem bu husus huzur-ı maalî zuhurlarına mufassalan arz ve ilâm olunmuştu. Bugünkü gün ki yevm-i selâesidir. Cemi' ulema-yi izâm ve meşayih-i kiram ve sâdat-ı zevil-ihtiram ve yeniçeriyân ve topçuyân ve cebeciyân ve sipah ve âmmeh-i müslimînin arz ve ilâmları oldur ki Sultan Mustafa Han fetva-yı şerife ve hüccet-i şer'îyye ve cümlemizin ittifakıyla azlolunup Şevketlû Sultan Ahmed Han halledallahü mülkehu ve saltanatahu hazretleri yine cümlemizin ittifakıyla imam-ül-müslimîn ve halife-i rûy-i zemin nasb ve tayin olunmuştur.

İnşâallahü teâlâ vusul-ü mahzarda taht-ı şehinşahîye iclâs edüp berat-ı mukaddem bu tarafa tebşir buyurasız. Cümlemiz rikâb-ı hümayunlarına yüz sürüp bir an mukaddem bi'at edelim. İnşâallahü teâlâ yarınki gün erbaa günü ales-scher ol tarafa azimet üzreyiz. Bakî hemvare atebe-i âliyyeleri metaf-ı cihanyân olmaktan olmaya hâlî bi'n-nebî ve âlihi'l-âlî

Ed-dâiyü'l-fakir Esseyid İbrahimü'-ün-nakib	Ed-dâî Yahya'l-fakir bi-askeri Anadolu	Ed-dâî bil-halâs Mehmedü'l-kadî bi-askeri Rumeli
--	---	--

Eddaiyü'l-fakir Mehmed afâ anî	Ed-daiyü'l-fakir Şeyh Mehmed el-kadî bi-dari's-saltana sabîka
-----------------------------------	--

Ed-daiyü'l-fakir Ataullah Mehmed el-kadî bi-dâri's-saltana sabîka	Ed-dâî Abdülbakî Arif el-kadî bi-askeri Rumeli sabîka
--	--

²⁵ Bu Salih Zade Ahmed Esad Efendi iki defa şeyh'ülislâm olmuştur. Birincisi 1803 den 1806 ya kadar üç buçuk sene, ikincisi 1808 senesinde üç ay sekiz gün olup ilk meşihatinde Nizam-ı Cedid ikinci meşihatinde Sekban-ı Cedid şeyh'ülislâmdır. Uyanık fikirli teceddüd taraftarı olup kara kuvvet kendisine Nizam-ı Cedid Şeyh'ülislâmı diye tariz etmişlerdir.

Bu mahzarda Şeyhülislâm Mehmed Efendi'den başkasının mühürleri vardır.

Dördüncü Sultan Mustafa'nın Ne Suretle Öldürüldüğü Hakkında Olayı Yakinen Bilen Bir Enderunlunun İfşaatı

Osmanlı tarihinde görüldüğü üzere Üçüncü Sultan Selim zamanındaki yenilik aleyhdarlarının bu pâdişahı خلع hal'ederek yerine amcası Birinci Abdülhamid'in oğlu Dördüncü Mustafa'yı hükümdar yapmaları ve yeni tesisleri ortadan kaldırmalarına karşı Sultan Selim taraftarları Tuna Seraskeri Vezir Alemdar Mustafa Paşa'yı *İstanbul'a* getirüp Sultan Selim'i tekrar hükümdar yapmak istemişlerse de, muvaffak olamıyarak bazı saray adamları tarafından şehit edilen Sultan Selim'in yerine Pâdişah Dördüncü Mustafa'nın kardeşi İkinci Mahmud'u hükümdar yaparak Dördüncü Sultan Mustafa'yı hal'etmişler ve yenilik hareketlerine tekrar başlamışlardı (1223 H. - 1808 M.).

Bu değişiklik nedeniyle her şeyin yoluna girdiğini zanneden inkılâpçı devlet adamları gaflete dalup Alemdar Mustafa Paşa'yı da gaflete sevkettiklerinden tekrar hükümdar olmak isteyen Dördüncü Mustafa'nın adamları ve taraftarlarının tahrikâtı neticesini hazırlatan Yeniçeriler Bâb-ı Âlî'yi basmışlardır.

Tarihen malûm olduğu gibi yeniçerilere karşı müdafaada bulunan Sadr-ı âzam Alemdar Mustafa Paşa kendisine yedi sekiz saat yardım gelmediğini görüp hücumun da artması üzerine müdafa için iltica ettiği cephaneliğe ateş vermek suretiyle vefat etmiştir.

Bu isyan hareketini haber alan Kapdan-ı Derya Ramiz Paşa tersaneden ve Anadolu Beylerbeyisi olup *Sekban-ı Cedid* askeri kumandanı olarak *Üsküdar'da* bulunan Kadı Abdurrahman Paşa ve Çerhacı Ali Paşa maiyyetleriyle Sultan Mahmud'u muhafaza etmek üzere deniz tarafından saraya gelmişlerdir.

Bunların asiler üzerine hareketleriyle yeniçeriler çekilüp sulha talip olmuşlarsa da gelen kuvvetlerin yiyecek ve malzeme tarafından sıkılmaları saray mensuplarının bunlara husumeti sebebiyle dışardan Sultan Mustafa'yı istediklerinin anlaşılması üzerine Sultan Mahmud'un hayatını kurtarmak için Sultan Mustafa'nın bertaraf edilmesine karar verilmiş ve sarayda bulunan Şeyhülislâm

Salih Zade Ahmed Esad Efendi'nin²⁶ verdiği fetva ile Sultan Mustafa boğulduktan sonra paşalar sarayı terketmişlerdir.

Hulâsasını kaydettiğimiz olaydan Sultan Dördüncü Mustafa'nın hükümdarlık kabiliyeti ihtirası ve ne suretle öldürüldüğü hakkında o anları yaşayan ve gören tarihlerde, vekayinâmelerde yazılan bu olay hakkında en isabetlisi olduğunu tahmin ettiğim bir Enderunlunun yakın beyanatı aynen şöyledir²⁷:

“Sultan Mahmud Efendimiz Hazretleri karındaşı Sultan Mustafa merhum anken (hunkan) şehit etmesi bir bühtana bais olmamak suretlerini işrâb ederek tahrire sa'y olursa Mustafa Paşa'nın (Alemdar) basıldığı ve eşkiyanın saray-ı hümayuna gulûvları ve saray-ı hümayun halkını üç gün üç gece tazyikleri Sultan Mahmud Han Efendimiz Hazretlerini hal' ve Sultan Mustafa'yı iclâsı daiyeleri olduğu zâhir olmakla Sultan Mustafa saltanatın recülü olmadığı saltanat-ı ûlâsından malûm ve âşikâr olup cülûs eylese dahi Sultan Mahmud Efendimizin idamına teşmir-i sâk edüp bieyyiveçhin kân Sultan Mahmud Efendi'mizi telef edeceği ve kendi dahi saltanat recülü olmadığından gerude bir şehzademiz dahi kalmadığından Devlet-i Aliyye hercü merc olup hanuman-ı Osmaniye netice bulacağı, hal ve akd eşkiya zümresinde kalmakla cihan timarhaneye döneceği müsellemler olduğundan Salih Zade Şeyhülislâm, Kadı Paşa ulemadan bir zat ve Ramiz Paşa her ne kadar nefsiçün sa'yeder erbabdan ise dahi ilim ve fazlı olmak hasebiyle danışlu bir zat-ı âlî vekar ve sair enderunda bulunan Ali Tahir Efendi gibi vesairleri ve kaymakam paşa (Çerhacı Ali Paşa) Hazretleri cümlesi huzur-u hümayunda sünnet odasında meşveret ederek Sultan Mustafa merhumun idamına sa'yolunmadıkça bu fitne teskin olamaz, maâzallahü teâlâ işbu huzur-u hümayunlariyle müşerref olduk-

²⁶ Topkapı Sarayı Arşivi 2650.

²⁷ Bu hususta misaller vardır. Ruslarla yapılan muharebede Sadrı-âzam ve Serdar-ı ekrem İvaz Paşa Zade Halil Paşa'dan mühr-ü hümayunu almağa memur edilen kapucubaşı Ali Ağa'ya verilen beyaz üzerine hatt-ı hümayun aynen şöyledir:

Sen ki dergâh-ı muallâm kapucubaşılardan Ali Ağa'sın: Seni sadr-ı âzam olan Halil Paşa'dan mühr-ü hümayunumu ahze tayin eylemişimdir. Eğer ki mühr-ü hümayunumu sana teslimde muhalefet veyahut âhar güne hilâf-ı rizay-ı hümayunum olan harekâta cesaret eder ise acele ocaklı kullarım ile maan kendusunun, kenduya tâbi olanların cezasını tertip eylesin. bu yolda Yeniçeri ağası da var. (Topkapı Sarayı Arşivi 7018/203 sene 1770 M. 1184 H.)

larımız Sultan Mahmud Efendi'mizin telefine bâis olurlar. Cezmen cümlelerin meczumu olmakla Salih Zade'den istifta ile fetvası verilüp Sultan Mahmud Han Hazretlerinden istizan olundukta fekk-i şefeh buyurmayup bir veçhile karındaşının telef olduğuna rızaları olmayacak rütbe mahzuniyetlerini ızhar ile cevap vermeyüp aceba suret-i âhar bulunmaz mı bu eşkıya ile cümlemiz kıtale sa'y eylesek sancağ-ı resulullahı ihraç ile ehl-i ırz olanlar tarafımıza celb ile eşkıyayı sükût ettirmenin çaresi bulunamaz mı? Re'yleri tercih olunmak sadetleriyle bir gün bir gece dahi imrar-ı vakt olunup eşkıya dahi ejder - misal saat be-saat çoğalup büyümeğe başlamış olmakla sancağ-ı şerif değil ki Seyyid-i Kâinat Efendimiz bizzat kendileri gelseler idi bu tâifeye haber anlatmak emr-i muhal, ne din bilürler ve ne devlet, ne âr bilürler ve ne gayret, şaki adamlar Kürd, Arnavud, göçebe Lâz nihayet güruh-ı mekruh nihayet çaresi bulunmayacağına Sultan Mahmud Efendimiz Hazretlerinin irfan-ı şâhaneleri teyakkun bulmakla hah nâ-hah karındaşı Sultan Mustafa'nın idamına izin ve ruhsat vermekle Kadı Paşa ve bostancıbaşı ağa ile birkaç cellâd ile varup *Çemişirlikte Yeni Mabeyin* dedikleri mahalde bulup şal kuşakları ile hunk ve idam eyledikleri haberi Telhisî Mustafa Bey ile yeniçeri ağasına vasıl olup ağay-i merkur dahi Atmeydanında güruh-u mekruha siz ne istersiniz? Biz Pâdişahımız Mustafa'yı ve birtakım dahi biz ocağımızın külünü isteriz deyu Sultan Mustafa merhumu imâ ederler idi. Söz anlayanlarından ağa yanına cem' olup muvahhiş haberi vermekle ihtiyarları olan deyyusan bu haberi vermekle ölüsünü olsun isteriz demekle bir miktar uluştular ve bazen saat saat Sultan Mahmud'u da istemeyiz deyu bir miktar gevezelendiler bir dahi güruh pâdişah kalmadı ki bir harf dahi söyleyebileler ölüsünü görelim demekten gayrı.

Ol esnada Sultan Mahmud Efendimizi de istemeyiz deyu feryat ediyorsunuz. Kimi pâdişah idecek idiniz ve bu hakir (yani bu makale sahibi) bazen mütekaitlerine sual eder idik. Esmâ Sultan olsun ve bazı Tatar Han gelsün pâdişah olsun ve bazıları dahi Konya'dan Molla Hünkâr gelsün pâdişah olsun ve bazıları her kim olursa olsun. Pâdişah bir âdem değil mi? Kim olursa olsun. Allah ocağımıza zevâl vermesün de pâdişah ne imiş, dediler. Vay cahil pezevenkler vay, güneş olmayınca zerre kande bulunur maazallah.

Seyyid Mustafa Efendi'nin Sultan Mustafa merhumun hakkında maktul Mirahor-u Evvel Seyyid Mehmed Ağa'dan

rivayet olmak üzere Pehlivan Ağa'ya kapu bezirgânı vasıtasıyla fitnenin teşvikine dair irsal eylediği evrakın sıhhatine delâlet eder çok eserler olduğu Sultan Mustafa merhumun esrardaşlarından diğer birinden dahi rivayet olunmuştur.

Hazine Kethüdası Selim Ağa ile Tayyar Paşa'ya Cebbar Zade ile nizam vukuunda Tayyar Paşa tarafına galebe gelür ise şakaveti müzdat olmakla belki Sultan Selim merhumun hal'ine bais ola ve taht-ı hümayun kendusuna nasib ola.

Sultan Mustafa esrardaşından biri şöyle rivayet eder ki hemen harem sıralarında aklı başına geldiği andan tâ cülûsuna kadar Sultan Selim aleyhine etmediği iş kalmamış idi. Sihrelere (Sihirbazlara) başka havasçı deyyuslara başka hattâ maktul Ayasofyalı Abdülbaki de dahi vafir tezkeresi zuhur etmekle bâ'de ba'din Abdülbaki katlolundu.

Ciferlere ve cincilere ve müneccimlere nihayet her taraftan gücü yettiği kadar istimdada sa'ye asla kusur etmedi deyû haber verir. Hattâ bir defa ol esrardaşına dahi bir mühlik işi Sultan Selim merhumun hal'ine dair teklif etmekle ve nasihatı müstemil bir kâğıt temhir eylemiş (Tiz-reftar olanın pâyine dâmen dolaşır).

Sadr-ı Âzam ve Serdar-ı Ekrem Azli ve Yusuf Ziya Paşa

Pâdişahlar ordu ile beraber seferi terkedüp Sadr-ı âzamı serdar-ı ekrem yaparak cepheye göndermesinden itibaren bütün devlet idaresi *vekil-i mutlak* olan vezir-i âzâmın elinde idi. Serdar-ı ekrem olan sadr-ı âzam, lüzumu halinde tuğralı ferman çeker tayin ve azil, hulûsa bütün devlet idaresi anın emriyle dönerdi. Fakat bu tam salâhiyetli me'zuniyet onsekizinci asrın yarısında bazı mülâhazalara mebni kısmen tahdid edilmiş ve bazı hususlarda serdar-ı ekrem olan vezir-i âzam yapacağı bazı tayin ve azil gibi işleri pâdişaha sormakla beraber serdarlıktaki mutlakıyetine hâlel gelmezdi.

Sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem harp sahasında bulunduğu sırada orduda herhangi bir muvaffakiyetsizlik veya isyan hareketi vukuunda değiştirilmesi icap ettiği zaman bir gaile çıkarması, askeri tahrik etmesinden korkulduğu için azli emri orduda bulunan reisül-

küttaba ve yeniçeri ağasına gizli hatt-ı hümayun yazılarak işgüzar ve becerikli bir memurla gönderilirdi²⁸.

Bu vazifeli memur reisül-küttaba olan fermanı gizlice verüp alınan tertibat üzerine sadr-ı âzamdan alınan mühür-ü hümayundan sonra sâbık sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem ordu karargâhından çıkarılarak nerede ikamet edecekse memur-u mahsusla oraya giderdi.

Azli tebliğ edilen sabık sadr-ı âzam azlini bildiren Reisül-küttaba veya münasip birine (bize ölüm var mı?) diye sorar, yoktur denerek ikamete memur olduğu söylenir. Eğer ölüm varsa (Allah imandan ayırmasun) diye mukabele edilirdi.

Devlet merkezinin kudret ve nüfuzu azalup onsekizinci asır sonu ve ondokuzuncu asrın ilk yarısında pâdişahların zayıf idaresi ve kapukulu ocaklarının bilhassa yeniçeri ocağının nizamsız, serkeş bir kalabalıktan ibaret olması sebebiyle serdar-ı ekrem olan Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa'nın azli için ne tedbirlere başvurulup uğraşıldığı hayretle görülmektedir.

Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa, Üçüncü Sultan Selim'in mevcut vezirler arasından bizzat seçüp Mısır'ı Fransızlardan almağa memur ettiği başarılı bir serdar-ı ekrem olup *Mısır* işini halledüp *Gazi* unvanını alarak meşhur olmuş bir zat idi. Sultan Selim'in şımarık devlet ve saray adamlarıyla şöyle böyle sabır ve teenni ile geçinerek altı sene makamını muhafazadan sonra iç durumu iyi görmediği için bir yolunu bulup sadarettten istifa ile çekilmişti²⁹. Daha sonra devletçe ve valî ve âyanlarca Anadolu'da

²⁸ Üçüncü Selim zamanındaki ilk sadr-ı âzamlığından istifa ile Boğaziçinde oturmasına müsaade edilen Yusuf Ziya Paşa'nın yerine sadr-ı âzam tayin olunan Kapudan-ı Derya Hafız İsmail Paşa'ya gönderilen 24 Muharrem 1220 H. - 1805 Mayıs tarihli hatt-ı hümayunda:

"Selefin Yusuf Ziya Paşa seferde (Mısır seferi) her ne kadar ikdam ve gayret eyledise de rikâb-ı hümayunuma geleliden beri umur-ı ibâd-ullaha bakmayub rahavet ve fütur ile hareket ve suizandan naşi her hususta bataet ve muamelât-ı nasa ve mesalih-i divaniyeye adem-i dikkat birle müseyyibane tavr u hareket ızhar eyleyüp defeatle hutut-u hümayunlarımla tenbih ve ikaz eyledikçe aslâ mütenebbih olmadığından azil ve mesned-i sadarettten teb'id.." edildiği yazılmıştır

Bu hatt-ı hümayundaki (azil ve mesned'i sadarettten teb'id) cümlesi ve bilhassa *teb'id* tabiri çok ağır olup bu tabirin yazılmasına durum sebebiyle Yusuf Ziya Paşa'nın sadarettten çekilmekte ısrar ettiği olmuştur ve hakkındaki diğer tabirler de kısmen mübalâgalıdır (*Topkapı Sarayı Arşivi 7014/96*).

²⁹ Topkapı Sarayı Arşivi 2447/2 evrak.

otoriteli, hatırı sayılır büyük bir vali olarak hizmet görmüş, Sultan İkinci Mahmud'un cülûsundan Rus muharebesinin devamı, Alemdar vak'ası sırasında Haleb valisi bulunurken ikinci defa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur(1809).

Nizamsız ordunun başarısızlığı sebebiyle büyük ümitle sadarete getirilen Yusuf Ziya Paşa'nın şöhretine hâlel gelmiş ise de, kendisinin şöhret ve taraftarlarının çokluğu birdenbire azline mani' olup aşağıda görüleceği üzere birtakım tedbirlere başvurulmuştur.

* * *

Yusuf Ziya Paşa'nın azline Sultan Mahmud karar verince bizzat Paşakapusuna (Bâb-ı Âlî'ye) gelerek sadaret kaymakamı ile görüşüp icap eden talimatı verdikten sonra avdet eylemiştir. Pâdişahın avdetinden sonra sadaret kaymakamı, kethüdasını ve reisül-küttab vekili efendiyi gizlice yanına davet ederek sadr-ı âzamin tebdilini ve pâdişahın emirlerini söylemiştir.

Bu heyet ordu merkezinde asker cihetinden kuvvet bulunmadığını halkın aralarındaki söylentilere göre sadr-ı âzam nerede bulunursa zahirece sıkıntı çekildiği bir sene evvelki asker ve tedarikâtın heba olması cihetiyle sadr-ı âzamin halk nazarında menfur olduğu ve şimdiye kadar azlolunmaması sebebi şayan-ı hayret olup makamında ibkâsı devletin mesalihî cihetinden muzir olduğuna karar vermişlerdir.

Bu suretle azil hususunda aynı fikirde olan heyet şimdi azli muvafık mıdır, değil midir? Azlolunup tebliğ edilse azli kabul eder mi tarafını müzakere etmiştir. Ocaklı yani yeniçeri ocağı ile anlaşarak mühr-ü hümayunu iade etmeyeceği düşünülmüş ise de, ordu merkezinde asker olmadığı gibi ocaklı tarafından da sevilmediği için azli halinde dedikodu olmayacağı düşünülmüştür.

Bundan sonra Yusuf Ziya Paşa'ya azlinin tebliğiyle mühr-ü hümayunun ne suretle alınacağı ciheti müzakere olunarak azledileceğini duyduğu takdirde can korkusuna düşüp bir tarafa firar etmesi ihtimaline binaen muhtelif mütalâaların neticesinde ocaklının maaşının tevziinde azlinin tebliğine karar verilmiştir. Şöyle ki:

Ocaklının iki kıst mevacibinin verildiği sırada vezir-i âzama pâdişah tarafından iltifatı havi hatt-ı hümayunla kaftan gönderilmesi kanun olduğundan serdar-ı âzama o suretle teşrifat yollanması ve bu suretle azlinin bildirilmeyerek yerine vekil olacak Karslı Ali Paşa

ile Reisül-küttab Galib Efendi ve yeniçeri ağasına hatt-ı hümayun gönderilmesine karar verilüp keyfiyet gizlice kendilerine bildirilmiş ve bu hatt-ı hümayunları götürüp vermeğe sadr-ı âzamlıktan azlını tebliğ edecek olan teşrifatı götüreren ve itimada lâıyk olan Mirahor-ı evvel İzzet Paşa Zade Said Bey memur edilmiştir.

Sultan Mahmud'un beyaz üzerine olan hatt-ı hümayunda Said Bey'in ne suretle hareket edeceği kendisine bildirilmiş olup tabii pâdişahın direktifi üzere hareket ederek evvelâ teşrifatı vermiş ve sonra Reisül-küttab Galib Efendi'yi görüp hatt-ı hümayunu verüp yine o vasıta ile Karslı Ali Paşa ve yeniçeri ağasına olan hatt-ı hümayunları mahallerine teslim etmiştir.

Sultan İkinci Mahmud'un Mirahor-ı evvel İzzet Paşa Zade Said Bey'e olan hatt-ı hümayun aynen şöyledir³⁰:

Mirahor-ı Evvelim İzzet Paşa Zade Said Bey,

“Sadr-ı âzam Yusuf Paşa makam-ı sadarete devlet-i aliyyeme lâıkiyle hizmete muvaffak olamadığından mukteza-yı hulkati nâsı kenduden tenfir ettirmekle azlı îcap edüp işbu hatt-ı hümayunumla seni bu hususa memur eyledim. İmdi ordu-yı hümayunuma gönderilen mevacic için de'b-i dirîn-i saltanat-ı seniyyem üzre teşrifat-ı hümayunumu hâlâ Sadr-ı âzam Yusuf Paşa'ya götürüp icray-i rüsum-ı âdî eyledikten sonra Reis Galib Efendi'ye olan hatt-ı hümayunumu hafıyyen efendî-i mumaileyhe verüp ve Karslı Ali Paşa ve yeniçeri ağasına olan hatt-ı hümayunumu dahi efendî-i mumaileyhe teslim ve anın marifetiyle iktizasına göre mahallerine verilüp tertip edeceği vakt-i muayyende bilmuhabere tedabir-i kaviyye-i hasene ile gidüp mühr-i hümayunumu istirdadında müşarün-ileyh tereddüt etmeyüp irademe muhalefet etmeyeceği meczum ise çend nefer itbâ' ile yanına mutemedün aleyh muktedirce âdem tefrikiyle *Dimetoka*'ya îsal ve anda tevkif, yerine sadr-ı âzam luhûk eyledikte iktızası emir ve irademe tevakkuf olunsun ve sefere müteallik devâbb ve mevâşi ve hıyam ve levazımat-ı saire ifraz olunub defteriyle halefine verilmek üzere hufz ve emval-i sairesi sadr-ı sabıkın verasından kenduya îsâl olunsun ve eğer müşarün-ileyhden hilâf-ı rıza bir hareket vuku-

³⁰ Rumeli âyanlarından ve serkeşlerden idiler. Yılık Oğlu Süleyman *Silistire* ve Boşnak Abdullah *Ruşuk* âyanı olup Emin Ağa da *Hasköy* âyanı idi. Yılık oğlu ve Hasköy Ayanı Emin îdam edildiler.

bulur ise ikaba müstahak olmuş olmakla tekayyüdlü tutulup kâffe-i emval ve eşyası, senin ve defterdar ve reis efendi marifetiyle temhîr ve keyfiyeti ve eşyasının müfredat üzere defterini tarafıma irsal ve irademe muntazır olunsun ve eğer işbu hatt-ı hümayunumu yanında beraber götürüp reis efendiye vermede mahzur mülâhaza olunur ise ordu-yı hümayunuma tekarrüp eyledikte bir mutemed-ün aleyh âdem ile mukaddemce hafî olarak reis efendiye gönderesin. İhtimal ki senin memur olmandan müşârün-ileyh tehaşi edüp yemin verir ise yanında o makule memuriyet emri olmadıkça yemininde hânîs olmasın. Velhasıl hakimane hareket ve emr-i hümayunumu icraya kemal mertebe sa'yü gayret eylesesin”.

Bu hatt-ı hümayun mücibince Said Bey mevacic teşrifatını götürüp vermiş. Sadr-ı âzam hiç şüphelenmemiştir. Yusuf Ziya Paşa azline karşı itaat gösterüp *Dimetoka*'ya gitmek üzere ordudan ayrılarak *Edirne*'ye gelmiştir. Yusuf Ziya Paşa'nın yerine Sadr-ı âzam ve Serdar-ı Ekrem olan İbrail Nazırı Laz Ahmed Ağa'ya Yusuf Ziya Paşa'dan alınan mühür-i hümayun *Edirne*'de Said Bey tarafından verilmiştir (1226 H. – 1811 M.)

* * *

Yusuf Ziya Paşa'nın azli için bu kadar ince tedbirlere başvurulması nedendir?

Bir Gürcü köle olarak gördüğümüz Yusuf Ziya Paşa kendisini okutup yetiştiren bir aile terbiyesinde büyümüş, tahsil görmüş, fevkalâde zekâsı ve kabiliyeti cihetiyle iyi yetişmiş, kuvvetli kalem sahibi ve âlim olmuş ve hükümete gönderdiği tahriratları cihetiyle devlet merkezinin dikkatini çekmiş maden emini, vali ve vezir olmuş Üçüncü Selim zamanında *Mısır*'ı Fransızlardan kurtarmak için bizzat pâdişah mevcut vezirlerden ayırd ederek sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem yapmış. *Mısır* seferini başarı ile hallederek *Gazi* unvanını alarak Türkiyede İngiltere ve Fransada iyi tanınmış, devlet merkezinde devlet ricali ve kalem erbabı tarafından hürmete mazhar olarak geniş muhit yapmış, Anadolu'daki valiler ve *Çapan Oğulları* ve *Kara Osman Oğulları* gibi büyük âyanlarla diğer küçük âyanlar kendisini saymışlardır.

Bu kadar şöhreti ve iki defaki sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremliğinde dokuz sene devletin başında bulunmuş olan bir büyük vezirin birdenbire azline gidilmek ihtiyatsızlık olup tepki yapacağı muhtemel

olduğundan Sultan Mahmud ağır, tedbirli hareketi muvafık görmüştü.

Yusuf Ziya Paşa azlinden evvel aleyhindeki bazı şikâyetlerden müteessir olarak durumdan memnuniyetsizliğini beyan etmesi üzerine Sultan Mahmud kendisini birdenbire azle cesaret edememiş ve bazı şikâyetlere tahammül etmek zarurî olduğunu kendisine bildirmişti.

Lâz Ahmed Paşa'nın Azli ve Diğer Bazı Hususlara Dair Sultan Mahmud'un Memur-u Mahsusla Sadr-ı Âzam Hurşid Paşa'ya Şifahî İradesinin Tebliği

Sultan İkinci Mahmud kafasiyle, kalemiyle devlet işlerini teferruatına kadar takip ile yorulmayan, devlet muamelâtı hakkında direktifler veren, başladığı işi sonuna kadar yürüten, azim ve irade sahibi, memleketini çok seven, çırpınan büyük bir pâdişahdır. Söylediklerimiz onun zamanına ait belgelerdeki kendi el yazılarında görülen faaliyetinin özetidir. Kafası mütemadî çalışmıştır. Aşağıya suretini koyduğum şifahî iradesi genç yaşında devlet umurundaki görüşünü, iç ve dış cereyanları 1227 H. – 1812 M. de Lâz Ahmed Paşa'nın yerine ve yeni tayin ettiği Sadr-ı âzam Hurşid Ahmet Paşa'ya nasıl hareket edeceğini göstermektedir. Bunun için şifahî irade Sultan Mahmud'un devlet idaresinin küçük nümunesidir. İradesine şöyle başlıyor:

“Sadr-ı âzama (Hurşid Ahmed Paşa'ya) söyliyesin. Selefinin azle müstehkuk bir cünhası yoğiken tevabiatından mahrem-i esrar ittihaz eylediği kimesneler serair-i Devlet-i Aliyyemi nerede bir içtinab olunacak kimesnelere ifade birle birkaç mahdır kenduye hatt-ı hümayûnum gönderilmedi ve mücerred sebab-i azli suret-i salâh ve sadakatten dem uran bazı ketebe makulesinin tezyin-i kelâm ile memlû takrirlerini yüridüb kârlarına revaç ve esrar-ı devletim âhara tecavüz eylediğinden azli icap eylemiştir. Hattâ Yılıköğlü ve Hasköylü Emin ve Boşnak vesair bu makulelerin³¹ ve bâhusus Rumeli'nin fesad-ı keyl menbaı T e p e d e l e n l i olmakla bunların kangısı mukaddem îdam olunsun deyu bâ takrir tarafımdan istizan eyledikte tarafımdan esamileri beyan olunmayarak tarafına kurb ve civar olanlardan lâzım gelenleri tanzim-i menba-ı fesad olan mahallî bir hüsn-ü tedbire

³¹ Orduda reis'ül-küttâb, 1812 tarihinde Küçük Arif Mehmed Efendi idi.

talikan cevap verildiğinin sebebi ibtida mahrem ittihaz eylediği kimesneler kendunun tadad eylediği eşhas ile müttetik; ikinci sebebi Tepedelenli Ali Paşa akçe sarfiyle taraf-ı takribini bulmağa katı çok mukaddimeler ve zeminler yapup me'vus oldukta oğlu Veli Paşa marifetiyle matlubuma vasil olurum hulyasiyle Veli Paşa gûya babasiyle mübayin ve hakkında daima takbih ederek enva-i gûna hiyle ve desayise kıyam eylemiş ise de Ali Paşa hakkında zamir-i ilham semirim ne veçhiledir bir serrişte ahzedemediğinden idare-i umuruna memur Şevki Hasan Efendi nâm iblîs Sadr-ı Esbak Yusuf Paşa'ya hulûl birle *Köstendil*'de Edib fukarası sadr-ı âzamın malûmudur ve Arnavutlukta nice fesadlar eylediler bâdehû sadr-ı sabıka hulûl birle yine Ali Paşa kârına revaç verüp sadr-ı sabıkm bu makule ve tedbir ve tertibe liyakatı mefkud olmakla Ali Paşa hakkında irade-i aliyyemi istirak için Şevki mel'unu yazdırdığına şüphem olmadığından kenduya itminân gelecek cevap verilmedi. Bu makaleyi bast u beyandan garaz sadr-ı âzam maddeye vâkıf olup basiret üzere olması vacibdir.

Orduda olan reis biraz da uygunsuz âdemdir³² ve bir de mektubî-i sadr-ı âlî süfehaden ve havadis-furûş olduğunu tahkik eyledim, her sohbeti merkulara ifade iktiza etmez bâ ferman buyruldu anların yedinden geçer nasıl edeyim suali varid olur ise bir madde-i müstacele iktiza eyledi. İntihab eylediği emin bir kâtibe yazdırır ol işi leder-r'üye mahalline kayd ettirsin. Bağdad ve Şam maddelerini kapuya bildirmedim. Avn-i Hakla bin'nefs tedbirini eyledim. Bi'hamdillâhi Teâlâ vücud-pezîr oldu. Kapuya havale olunsa meşveret idelim diyerek maslahatı fûruht ve teşennüc ediyorlar.

Beylikçi İzzet Bey esrar-ı devletimi Fenerli takımı keferelere furuht eylediği için îdam olundu. Vükelâ ve hademe ve küttabda sadakatçe diyanet olsa memalikten fesad mündefi' olur. Bir madde vukuunda eğer müstacel ise mukteza-yı istiklâl üzere icra ve eğer cesim bir madde ise hufyeten tarafıma takrir eylesün. Lâkin takrirde ol maddenin etrafiyle bildirilmesi elzemdir.

Nâs acayıp olmuş. Makam-ı sadarete yumuşak yüz bulurlar ise kimi müderris olmak kimi pâye ve kimi kapucubaşı ve haccgânlık istidasiyle tâciz ederler. Zikrolunan esnafın kesreti rifatlerini mahveylediğinden başka menasıb-ı divaniyye fareza altmış talibi altı yüz her

³² Topkapı Sarayı Arşivi No. 5026.

biri mansıb alamadığından devlete küskünlük yapup enva-ı dürlü eracıf ve ifsada cesaret ediyorlar.

Gelelim asıl madde-i mahsusaya: İşte sözde Rusyalı ile musaleha olundu ve tahliyeye dahi az vakit kalmakla ordu-yı hümayunum Rumeli nizamını vermedikçe avdet lâzım gelse Rumeli müteayyinatının zamir-i habasetleri memleket zaptı olmakla mukaddemkinden ziyade fesad edeceği emr-i aşikârdır. Bu Rumeli'nin nizam ve intizamının tedbiri nedir? Sadr-ı âzam imâle-i fikr edüp kendi kalemiyle tarafıma bildirsin. Bakayım benim sünihatıma muvafık mıdır ve bu hususlar da yalnız başıma olmaz. Müzakere lâzım gelür ise ordu defterdarı ile söyleşün, âhara tecavüz ettirmesün.

Ve bir dahi sadr-ı âzam yerine Rumeli valisi olan Ali Paşa³² hakkında mukaddema sena olduğundan sadr-ı âzaman emir ve neh-yini icra eder me'muliyle tahrir eyledim idi. Bazı mahalden mesmuum, müşarün-ileyh zikrolunan evsaf ile mevsuf değildir. Hattâ sadr-ı âzam andan haylı meşakkat çekti diyorlar. Bu veçhile sahih ise hata eyledik ve şimdi azli dahi bârid olmakla sadr-ı âzam müşarün-ileyhin mişvarı malûmu olmağla azli ve ibkası makam-ı sadaretin re'yine ihaledir.

Vidin canibi için bu tarafta ashab-ı şûra tedbir edüp selefinden tahrir eylediklerinde şimdi vakti değildir, yollu cevap geldi. Maahaza Vidin civarında bazı kaza âyanlığı orduda olan mektupçu marifetiyle para ile fûruht olunmuş. Bu taraftan ashab-ı şûranın gönderdiği evrak ol taraftadır. Madde evrak-ı mezkûre gördükte *Vidin* tarafına ne gûne tedbir lâzım ve Sırbli mel'unları gûya kenduları bî-taraf ve musalâhayı işittik suretinde cevap vermişler. Bu madde bir acayip iş Galib Efendi yazup Rusyalı ile buna bir râbita versün. Bu tarafta Moskov Elçisi ana dair me'muriyetim yoktur diyor.

Sâlifüzzikr mevad-ı adideyi sadr-ı âzam güzelce mütalâa ve lâzımgelen hüsn-ü tedbirini alettafsil tarafıma tahrir ve umur-u şer'-i şerif ve kanun-ı münif ve şurut-u meriye-i kadîme tatbikan rivayet ve tarafımdan istizan ederek rabita versün, mizac-ı hümayun ne veçhiledir deyu tereddüt eylesesün, aralıkta yine ihtar ederim inşa'llahu teâlâ muvaffak olur. İşinde hakkaniyet olursa zahmet çekmez. Heman Huda tevfiik vere deyu vaki' olan nutk-ı hümayun işbu mahalle şerh ve imlâ kılındı³³.

³² Hurşid Paşa yerine Rumeli Valisi olan Maraş'lı Ali Paşa olub Şehirköy Muhafızlığından gelmişti.

Tütün Yasası Nedeniyle Vezir-i Âzamın Arızası ve Sultan Murad'ın Hatt-ı Hümayûnu

Osmanlı tarihinde görüldüğü üzere Sultan Birinci Ahmed'in ölümünden sonra (1617) hükümdar olan Birinci Mustafa, İkinci Osman ve tekrar İkinci Mustafa'nın kısa süren devirlerinde devlet idaresi sarsılmış, kapukulu ocaklarının nizamsız hareketleri ve devlet işlerine müdahaleleri ile düzeni bozarak serkeşlikte ileri gitmişler, Pâdişah anaları ve saray mensuplarının da hükümet idaresine müdahaleleri yüzünden idare ve devlet nüfuzu yürümez olmuştu.

Bu haller sebebiyle bilhassa devletin merkezi olan *İstanbul*'un asayiş bozulmuş, emniyet kalmamış baştan kara bir bozukluk yürüyüp gitmekte bulunmuştu, bereket ki devletin esas nizamı ve teşkilâtı sağlam, nass-ı katı' gibi kuvvetli olduğundan bu sarsıntı içeride kalıyor hariçde yara açmıyordu.

İşte böyle buhranlı bir devirde Birinci Mustafa'nın ikinci defaki saltanattan hal'i üzerine Sultan Birinci Ahmed'in oğullarından olup henüz on dört yaşında bulunan Osmanlı hanedanının en büyük şehzadesi Sultan Murad tahta çıkarılmıştı (1032 H. – 1623 M.).

Küçük yaşta bulunan Sultan Murad'ın ilk on senesi de evvelki gibi ocaklıların şımarık, isyankâr hareketleri ile geçmekte idi. Bu halleri gören genç pâdişah devam eden olaylardan ders alıyor, devlet erkânı ve vezirler arasındaki rekabet ve ihtirasları da gözden kaçırmıyordu.

1633 senesinde yaşı yirmi üç geldiği sırada temizliğe *İstanbul*'dan başladı. Bunun için tütün içmeği yasak etti. Çünkü bu sene yani 1633 Eylülde Cibali kapusu dışında bir gemi kalafatçısının kalafat için yaktığı fundanın rüzgârın tesiriyle önüne geçemiyerek büyüyüp kol kol ateşin yayılması neticesinde *İstanbul*'un mühim bir kısmı yanmıştı.

Bu yangın sebebiyle halk elem içinde bulunup kahvehanelerde, berber dükkânlarında, şurada burada dedikodu çoğalup bunun üzerine fitne ihtimalini def' için *İstanbul*'un bütün kahvehaneleri kapanup bundan sonra Türkiyede kahvehane açılmaması ve tütün içilmemesi hakkında ferman sadır olmuştu.

Bu durumu fırsat bilen Meydan Vaizi Kadı-zade Efendi birkaç gün evvel vukua gelen büyük yangının kahvehane ve meyhaneler

yüzünden vukua geldiğini va'zında beyan ederek madem ki pâdişah menetmiştir, elde edilenlerin katilleri câizdir yollu fetva vermesiyle bu fetvadan istifade eden Sultan Murad yakalananları öldürtmüş ve gece gündüz teftiş ettirerek ve kendisi de bilhassa geceleri şehri gezerek yatsudan sonra sokakta bulduklarını öldürmüş ve öldürtmüştür.

Bu amansız takip sebebiyle halk arasında dedikodu başlamış ve o zaman:

*Zararsız bir duhan hakkında neyler bunca dikkatler
Duhan-ı âh-ı mazlumanı men-eylen hüner oldur*

beytini havi yaftalar yapıştırılmıştır.

Gece gündüz aranarak yakalananların öldürülmelerine rağmen sigaranın alenen içilmesinin önüne geçilmiş ise de gizli içenlere karşı tabii bir şey yapılamamıştır. Çünkü içenlerin mühim kısmı yeniçeri ve sipah askeri olup anlara karşı yapılacak muamele yakalayıp odasına teslim etmekten ibaret olduğundan arzu edilen tam temizlik olamamış ve bu tazyikle halktan aşikâre içmenin önüne geçilmiştir.

Dördüncü Murad'm takipde ileri gitmesi neticesinde bunun bir aksül-amel doğuracağını aldığı jurnallardan anlayan Vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa tehlikeli durumu pâdişaha açık olarak arzettiğinden vaziyeti kavrayan pâdişah vezir-i âzamin takdim ettiği tahririnin üzerine:

(Mesmu' oldu her nice mümkün ise öyle idesin)

Hatt-ı hümayunununu yazmıştır. Vezir-i âzamin takriri aynen şöyledir ³⁴.
Arz-ı bende-i bî-miktar budur ki saadetlû pâdişahım sağ olsun tütün hususu için tekrar tenbih-i şerifleri olup bu babda ziyade tekayyüd olunması ferman-ı âlîleri olmuş. Emr ü ferman saadetlû pâdişahumdur. Bu kullarının ol hususta evvel ve âhur ikdamım ziyadedir ve şimdiyedek aşikâre içmeğe değme kimse cesaret edemeyüp meğer ki odalarında ve tenha yerlerde içeler. Bu bir mekr-i ilâhidir tamam dünyaya sirayet eyledi. Halkın yarısı siyaset ve katlolunsa bunu bir defadan men'e mecal yoktur. Yine tedricle hakimane tedbir ile def'ler olunmak gerektir. Malûm-ı hümayunlarıdır ki ekseriya bu tütünü içen yeniçeri ve sipah taifesidir. Her taifeden içenler bî-nehayedir. Lâkin bazı mahallerde bî-bak içen ve ellerinde görünen kul taifesidir. Rast gelüdüğü yerde taife-i mezbûreye

³⁴ Topkapı Sarayı Arşivi 7039/7 evrak.

aşikâre ihanet ve siyaset olunmak kabil değildir. Eğer her birini tutup ağaları ve zabıtlarına gönderüp haklarından geldilerse ana dahi imkân olmaz. Zira beş değil, on değil bir alay halk buna müptelâdır, ziyade zor olursa el-iyazübillâhi teâlâ ötesi fitne ve fesada müeddi olur ve kahvelerde kahveciler tütün içmeyiniz dimeğe kadir değildir. Her birinin tütünü koyunlarında ve ceplerindedir, çıkarıp içerler. Kul namı olduktan sonra eğer kahveciler ve eğer gayri şehirlü makulesi hünkâr kuluna karşı koyamazlar. El'hamdü-llâhi teâlâ saadetlû pâdişahımın zaman-ı saadetlerinde sair zamanlar gibi aşikâre içilmeyüp herkes hayf ve ihtiraz üzeredirler ve bugün tekrar gümrük emini kullarını getirüp tenbih eyledim ki yabandan gemi ile ve karadan tavar ile tütün getirenleri tütünleriyle ahz edüp bu kullarına getüre ki ol makulelerin tütünlüleri ateşe yandırılıp ve kendülerin haklarından geline ki dahi bir kimesne tütün ticaretin etmiye ve tütün getürmiye. Kezalik kahvecilere dahi tenbih ve te'kit olundu ki kahvelerde min-bâd tütün içilmeye ve subaşı ile ases başı kullarına dahi tenbih olunmuştur ki ol makule uc yerlerde ve köşe ve kenarlarda olan yerlere göz kulak olup tütün içerken bulduklarını bu kullarına getüren ve yeniçeri ağası kullarına dahi bu babda kâh bekâh tenbih üzreyiz. Can ve başımla saadetlû pâdişahımın emr-i şeriflerin ve ferman-ı müniflerin icraya sa'y ederim lâkin malûm-ı hümayunlarıdır ki her ne nesne tedabir ile ve hakimane tedarikle olur safî zor ile olmağa kabiliyet olmaz. Bâhusus ki böyle ramazan-ı şerif gecelerinde cümle âlem ayağ üzerinde olduğundan gayri sefer üzeri ve mevacic zamanları olmağa böyle mahallerde mümküniyle amel olunup halkı yüze çıkarmamak gerektir. Enbiya-i izam müdarat-ı nase memur ve halkdan ne mertebe cefalar çektikleri malûm-ı hümayunlarıdır ve zaman-ı şeriflerinde olan zabt valid-i macitleri zamanında ve dahi sonra olmamıştır. Giderek inşâallah heybet ve salâbetleri kulübe dahi ziyade olur, mercudur ki bu babda mübarek hatır-ı şeriflerine bir gubar getürmeyeler. Baki ferman saadetlû pâdişahındır.

**İstanbul'dan Bosna Valisi Esbak Vezir-i Âzam Siyavuş Paşa'ya Bir Mensubu Tarafından Gönderilmiş Olan
1652 Tarihli Mektup³⁵**

1062 H. – 1652 M. tarihinde Bosna valisi bulunduğu sırada Sadr-ı esbak Siyavuş Paşa'ya kethüdası veya bir yakini tarafından

³⁵ Topkapı Sarayı Arşivi (zarf No. 3648).

gönderilen mektup tarihen malûm olmayan bazı haberleri ihtiva etmek cihetinden dikkate şayan olduğu için o mektuptan çıkarılmış olan notları buraya yazıyorum:

Benim Sultanım,

Boyacı Hasan Ağa'yı boğdular³⁶. Andan sonra *Mısır*'dan gelen Abdurrahman Paşa'yı³⁷ saadetlû pâdişahımız (Dördüncü Mehmed) içeriye (harem-i hümayuna) çağırıp benim babama (Sultan İbrahim'e) cellad salıveren bu mudur? deyüp bâdehu:

— Bre seni *Mısır*'a istikamet üzere hizmet edesin diye gönderdim sana dimedim var *Mısır*'da kul arttır, deyub heman cellâda teslim edüp boğdurdu.

Cellâd Kara Ali³⁸ İstanbul'a gelüp saadetlû pâdişahımız haber alduğu gibi *Üsküdar*'a getirdüp boynunu vurup ve dahi haylı defter olup Allahu âlem dahi çok kimesne gider. Ortalık gayet havf üzeredir.

Sabika Seksuncu başı olan Ömer Ağa'yı dahi tutup boğdular. Sultan İbrahim'in katline sebep olanlar güç kurtulur. Pâdişahımız kılıcını ele aldı ve nihayet vezir-i âzamdan halk ürküdü³⁹.

Trabzon Valisi Olan Şehzade Selim Tarafından Durum Sebebiyle Vezir-i Âzama Gönderilmiş Olan Ağır Bir Mektup

Ülûf-ı tahiyat-ı safiyat-ı muhabbet-âmîz ve sunuf-ı teslimat-ı vafiyat-ı meveddet-engiz ki mahz-ı mahabbetten sadır olan huzur-ı suver bahş ki melcei erbab-ı hacettir. İthaf olunduktan sonra inha

³⁶ Kapucubaşı Boyacı Hasan, kapucular kethüdalığı ve sürre eminliğinde bulunmuş olup devletin zayıf idaresinden istifade ile zalimane hareketine karşı ses çıkarılamadığından dolayı iyice şırmamış bir şerir idi. Yaptığı işler bizzat genç pâdişaha arz edilmesi üzerine katledilmiştir. Mezalimi hakkında Naîma tarihinde (c 5, s. 323) malûmat vardır.

³⁷ Abdurrahman Paşa ak hadımlardan bab'üs-saâde ağası olup bu vazife iken Sultan İbrahim hal' ve katledilmişti. Sonradan *Mısır* valisi olmuştu.

³⁸ Cellâd Kara Ali, onyedinci asrın ilk yarısında katlolunacak vezir, sadr-ı âzam ve devlet adamlarının katillerinde vazife görürdü. Öldüreceği vezir-i âzamların başlarına yumruk vurarak hakaretle öldüren küstah bir çingâne idi. Sultan İbrahim'i de bu herif boğmuştu. Sultan İbrahim'i boğduktan sonra *İstanbul*'da duramamıştı. Üç dört sene sonra *İstanbul*'a geldiği haber alınarak yakalanup *Üsküdar*'da boynu vurulmuştur.

³⁹ Mektubun yazıldığı tarihte Vezir-i âzam Tarhoncu Ahmed Paşa idi.

بنم وزیرم خطیب زاده ابد کتایبی زهنی افندی جغرب مرحوم رفیق
پاشا امک کتاب بر بندن فطما نجومه دایره مجموعہ لر جقمدی سوال ابد
بیوک حاجین حاجین خانه سنه کتا بر و اربشمس مالدن کجدم محمد
بر نجوم رتاسی وار ابد مرحوم کندر مدی ایلدی ابد بو کونج یارین
و بره جکی ابدی بقلم نه دیر لر خانه کتا برنی طلب انجمن اولیه
کونه دار لر نی الوب اقصور نی کوندر رم

Res. 1 — Üçüncü Sultan Mustafa'nın yıldızlara ait (İlm-i Nücum) bir kitabın Sadrazam Raşıp Paşa'nın kitapları arasında bulunarak kendisine verilmesine dair el yazısı ile fermatı

شکده درگاه معلوم قبولی باشلر ندره علی اعظم سنی صدر اعظم اولان حلیل پاشا
هر ما یانی اخذه تعیین ایشمه را که هر ما بونر کانسیده می لغت دما حد
اخر کونه خلاف رضار ما بونم اولان حکانه جرات ابد ریه جمله واجاقو غورم
معا کند و سنک و کند و به تابع اولنک بلا امانه جز اسن ترتیب اعلیه که

Res. 2 — Sadrazam İvaz Paşa zade Halil Paşa'dan Mühr-ü Hümâyü'nu alması için IV. Mustafa'nın Kapıcıbaşı Ali Ağa'ya el yazısı ile fermatı

حالا وزیر اعظم احمدیاش اولونجه

سنگه وزیر اعظم احمدیاش کوندر دیگر محضر کلوب مفهومی معلوم اولمشدر
جمه ناک اتقان و اتحادی ایله شوکتلو اولم سلطان احمد خضرین تحت مابونه
اجلاس دو دیگر اولم سلطان مصطفی خضرین خلم مارج نملوبله برهه محضر حرکت
اولمشدر بیجه و قافله مینت مفهومی بیجه عباد الله او وزیر بینه قبول ایله
مشهور ایله اولایشن قبول کوردورر خاک کون فی ذمتن بیجه لفه و کرم کوردورر

والسلام

حالا شیخ الاسلام محمد قندی

عزیز نیشیخ الاسلام محمد قندی کوندر دیگر محضر کلابی جمه ناک اتقان و اتحادی ایله اولم
سلطان مصطفی خضرینک ملی و ما شوکتلو اولم سلطان احمد خضرینک تحت مابونه اجلاس برهه
اعلام ایله برهه محضر حرکت اولمشدر حضرت رفیعیت قدوم مینت مفهومی عامه عامه
محضر بر ایله انشاء الله جانی خیر دینی یولون او زره مبارک کرم اولمشدر کماله نیشیخ والسلام

79/20

میرا نمود اولم عزت باشا زاده سعید پلک
 صدر اعظم یوسف باشا نظام صد ایزنه دولت عهد و تقید خند موقوفه اولدند عقیدن موقوفه فاکر کندرون تقی زاده ملا عزتی ایچا
 ایدوب هر شنبه خط هر یولاسی خوشنومه مامور ایدم ایچدی اوردی هر یولاسی بزرگ موی اوجیب ایچان دایر دون سلسله سیم اوزده قشقا
 هر یولاسی حاروسه را خط هر یوسف بن کونوروب هر یولاسی ایدم که خطکده و سبغاب ایددی اونی خط هر یولاسی خفیه ایددی
 صوبی ایسه و یروب و قاناق علی بن دیکوری غاسنه اولدی خط هر یولاسی ایددی صوبی ایینه نسیم و نال معوقه اخطاسنه کوردن
 و یروب یزید ایدم که وقت معینه باطخاربه ندره فرجه ایدم که یروب هر یولاسی هنده داه کیش را ایدم که نردو ایچوب ایدم
 قاناق ایچوبکی هر یولاسی چند نفر با تا عیله یاتم معینه علی مقدسجه ایدم که تقیقل و بنوق اجمال و اینه قریف برینه صدر اعظم
 لحوق ایدم که اخطا ایدم و ایدم ایدم و نوزف اولسون و ستره صفاق و و اب و حجام و لوزراف ساره اقرار اولونوب
 و تقیه خط و برمال اوزده خط و اموال ساره صدر اعظم و در استون کندو ایصال اولسون و اکرش را ایچوب
 خدیف و نبار حرکت و نوزف بولور ایدم عفا سستی اولسون اخطا تقیه لوتولوب طاف اموال و نبار استک و دقدور ایدم
 ایدم معوقه نهر و ییغنی و نبار نال طرفون اوزده و تقیه طرف اوزده و ایدم و منتظر اولسون و اکرش را ایچوب ایدم
 یا ایدم برابر کونوروب دیم ایددی و بریده کندور خط اولونور ایدم اوردی هر یولاسی تقوب ایدم که بر معینه علی ایدم
 خطکده یعنی اوله بق دیم ایددی کونوروسه ایچا کونوروسه ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا
 ایدم و موقوفه ماموریت ایدم اولدی و ایچمکه حالت اولسون و ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا ایچا

Res. 5 — Sadrazam Yusuf Paşa'nın azlı hakkında II. Mahmud'un Mirahur İzzet Paşa zade Sait Bey'e el yazısı ile verdiği direktif

olunan budur ki memleket ahvalinin tedarik olunması hususunda daima iğmaz-ı ayn vaki' olup memleketin ahvali bâbında sû'-i tedbirinizden gayrı nesne zâhir olmaz. Ma hasal-ı kelâm bu kadar fitne ve fesada sizün adem-i ikdamınız vaki' olmuştur. Ma'haza size lâzım olan memleketin ahvali tedariki olup ol babda müsahele itmemüzden dünya ve ahretinize enva'-ı zarar ve ukubat gelmek lâzım ola.

İmdi gerektir ki memleket ahvali tedariki hususunda müsahele etmeği koyup bu babda lâzım ve vacib olan ahvali fikr edüp ahvali âleme nizam verüb ve müslümanların üzerine musallat olan fitne ve fesadı defetmek bâbında fikr ü salâh ne ise anın üzerine mukayyet olasız. Memleketin ahvali tedarik olunmada ihmal olunduğu haraba varmasına rıza vermektir, şöyle ki sizler memleket tedarikinde bu veçhile ihmal edüb mukayyet olmıyasız, bize hod şeran farz ve lâzımdır ki vilâyetin ahvalini tedarik ideriz, olunmaz dahi mülâhaza eylemiyesiz.

Tatvil-i kelâm âkil olana hod lâzım değildir. Baki ves-selâm ale'd-devam bâde birabbî'l-ibad.

Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Valisi bulunurken kendi mührü ve el yazısıyla vezir-i âzama göndermiş olduğu bu ağır mektupdan memlekete dikkat edilmediğinden ve müslümanların üzerine musallat olan fitne ve fesaddan şikâyet etmekte ve memleket ahvaliyle mukayyet olmazsanız bize şer'an farz olan vilâyetin (Trabzon'un) ahvalini düşünmek ve anınla meşgul olmak olacaktır. Bunu olmaz diye düşünmeyiniz diyor.

Bu mektubun yazıldığı vezir-i âzam kimdir?

Bence hatıra iki zat gelmektedir. Mektup yazıldığı tarih Şeh-zade Selim'in el yazısına ve memleket durumunun nazik safhada oluşuna göre Hadım Ali Paşa'nın ikinci sadareti ve takriben 916 H., 1510 M. tarihlerindedir. Veyahut sonra (917 H. - 1511 M.) de Vezir-i âzam olan Hoca Mustafa Paşa'nın vezir-i âzamlığı tarihi olmalıdır.

Malûm olduğu üzere Selim'in Trabzon'da bulunduğu senelerde memlekette Şîî propagandası ve Şîî kıyımları ile Orta Anadolu tehlikeli durum geçiyordu. Bu hali gören Selim devlet merkezinin uyumasından dolayı müteessir olarak o tarihte vezir-i âzama yazub tehlikeyi göstermiş ve alâkadar olmazsanız bize şer'an farz ve lâzım olan vilâyetin ahvaliyle meşgul olmaktır demiş ve: Bu hususta olmaz diye hatırıma birşey gelmesin demektir.

**Sadr-ı Âzam Alemdar Mustafa Paşa'dan Sultan İkinci
Mahmud'a Üçüncü Selim'in Şehadeti Olayı Sebebiyle
Hal' Olunan Dördüncü Mustafa'nın Adamları Hakkında
Takdim Edilen Dikkate Şayân Takrir⁴⁰**

Ferunde⁴¹ olan mahbus ağalardan katlolunanlardan maâda İbrahim Bey, Ali Bey ve Abdülkerim Bey ve yazıcı-ı sabıkın medhalleri olmadığı tashih olunmakla idâm olunmayarak Rumeli'de uhde-i çakeride olan mahallerden ifsad edemeyecekleri birer mahalle nefyolunması.

Hazine Kethüdası sabık Selim nam hainin katl ve idamiyle saire ibret kılınması⁴².

Eyüb'de mukim Şah Sultan zevci mütekaid Mustafa Paşa her ne kadar Şevketmeâb velinimetim efendimin pederleri cennetmekân efendimizin emekdarlarından ise dahi Hüdavendigâr-ı sâbık Sultan Mustafa Hazretlerine şiddet-i intisabı cihetiyle Sultan Selim Efendimizin hal'i vak'asında haşerâtı tahrik misillü fesadlarda külli medhali olduğundan bu makule mefsedete alışık olmakla Sultan Mustafa ile muhabere edememesi için ve emsaline muhabereden ibret için *Asitane*'de oturmayub *Gümülcine* veyahut mukataa-i çakerî olan *Filib'e* nefy ve iclâsı ve kendünün üç dört yüz kese iradı olduğundan yüz veyahut elli kesesinin kenduya terkiyle maadasının Darp-hanei Âmirelerince zaptı.

Ulemadan beş altı nefer kimesne şimdiye dek nefyolunmuş olduğundan ricalden kimesneyi nefyetmediler dedirtmemek için Sultan Mustafa Hazretlerine şiddet-i münasebeti olan sabık Rikâb Kethüdası Mustafa Efendi'nin, halilesi saraylının efendi-i mumai-leyh ile beraber *Sakız* ceziresine nefy ve iclâsı.

Mirahor-ı esbak Şemseddin Bey, Sultan Selim Efendimizin lalası ve bunca zaman mirahorı iken hakk-ı nan ve nimeti bilmeyüp Sultan Mustafa Han ahdinde Sultan Selimi mezemmet ederek Laleli vakfını ve Mora çiftliklerini tahsil etmiş ve bugünlerde yine lisanını hıfzetmemiş olduğundan ibreten-li'l-iber *Varna*'ya nefy ve iclâsı.

⁴⁰ Topkapı Sarayı Arşivi No. 4670.

⁴¹ Bostancı Ocağı hapishanesi.

⁴² Sultan Selim merhumu şehit eden mel'ün herif.

Baruthane Nazırı sabık Seyyid Mehmed Efendi'nin fesad-mizacı cihetiyle Bolu'ya ve Sadr-ı âzam Kapu Kethüdası Aziz Efendi'nin dahi eracıf neşriyle me'lûfiyeti takribiyle Balçık'a iclâ ve nefy olunması ve Esmâ Sultan Kethüdası ve Rikâb Defterdarı Osman Efendi'nin Sultan Mustafa Hazretleri takımına münasebet kesbetmiş olduğundan muhabereden men' için Misuri'ye nefy olunması.

Bostancıbaşı ağa kullarının azliyle ocaklarının kaidesi üzere haseki ağa kullarının ilbas-ı hil'at için Kapuya (Bâb-ı Âli'ye) irsali ve sabıkının hanesine ve haseki ağalığına her kim intihab buyurulursa annın dahi taraf-ı hümayundan intihap buyurulması.

Sultan Mustafa Hazretlerinin validesi vesair o makule harem kurenası eski saraya nakil buyrulmamış ise nakil buyrulub eski sarayda taşralu ile ve kerimesi ile muhabere edememesi ve bir mahalle tezkere götürememesi için gayetül-gaye dikkat ve muhafaza olunmaları eski saray ağasına darüs-saâde ağası muhkem tenbih ve te'kid etmesi aga-yı müşarün-ileyh kullarına taraf-ı humayunlarından emrû ferman buyrulması ve Esmâ Sultan ve Hibetullah Sultan hazeratının kimesne ile tezkire ve haberleşmemesi için veliyye-i nimetim valde sultan efendimiz tarafından muhkem emir ve tenbih buyrulup taşralu ile muhabere edememeleri zabıtasına gayet ihtimam buyrulması.

Sultan Mustafa Hazretleri vaktinde nefyolunan saraylı vesair kesanın ve hususiyle ashbab-ı kulûbden meşayih ve ulemanın ıtlakları için ruhsat-ı acizaneme mebni fermanlar gönderilmekle taraf-ı hümayunlarından dahi müsaade-i seniyyeleri sezavar kılınması.

Ashab-ı kulûbden fukara ve devrişan ahd-ı sabıkda gayet takdir olunmuş olduğundan cümlesi mahzun iken cülûs-ı hümayunlarından âlem hayat-ı tâze bulmakla gerek mecmu'ı tekyelere ve zaviyelere isticlâb-ı kulûb zımnında taksimi ve zindanda ve tomruklarda ilâmlar ile mahbus olan medyunların halâs ve bazı hademe-i devletlerinden mağdur ve ihtiyar ve alil olan kapucubaşı ve haccgân ve silahşoran kullarının taraf-ı hümayunlarına isticlâb-ı daavat-ı hayriyeleri için iki yüz kese taraf-ı hümayunlarından ve yüz kese savb-ı âcizanemden verilmek üzere taraf-ı âbidanemden niyet olunmakla ruhsat-ı hümayunları olur ise taraf-ı mülûkânelerinden verilecek akçeyi defterdar efendiden alub erbabiyle bilmüzakere ehline huzur-ı çakeride taraf-ı şahanelerinden olarak itâ olunacağı.

Yusuf Ağa (Sultan Selim'in Valdesi Kethüdası) vesair kibar-zadelerden mukaddema müderrislikleri ref' olunanların rü'sleri ibkası için şeyhülislâm efendi daîlerine tenbih buyrulması.

Erbab-ı fesaddan çend rûz mukaddemce İnoz'a nefyolunan iki nefer odabaşının cezaları tertibi için ocak kaidesi üzere ağa mektubu ahz olunacağı.

Sultan Mustafa Han cülüsünde telef olan ricalin muhaleffatları heder ve yağmaya gitmiş olduğundan telefatların tahkiki için olvakit defterdar bulunan Sadullah ve zimmet muhaleffat halifesi kapuya celb ile sual ve cevap olunarak zâhire ihrac için defterdar-ı esbak Hasan Tahsin Efendi tayin olunacağı ve meydana çıktıktan sonra merkum Sadullah Efendi bir mahalle nefyolunacağı.